As per Syllabus of
Kavayitri Bahinabai Chaudhari North Maharashtra University, Jalgaon
With effect from June- 2018

CBCS PATTERN

PHY - 102

PHYSICS F.Y.B.Sc. / Sem - I / Paper-II

Dynamics and Elasticity

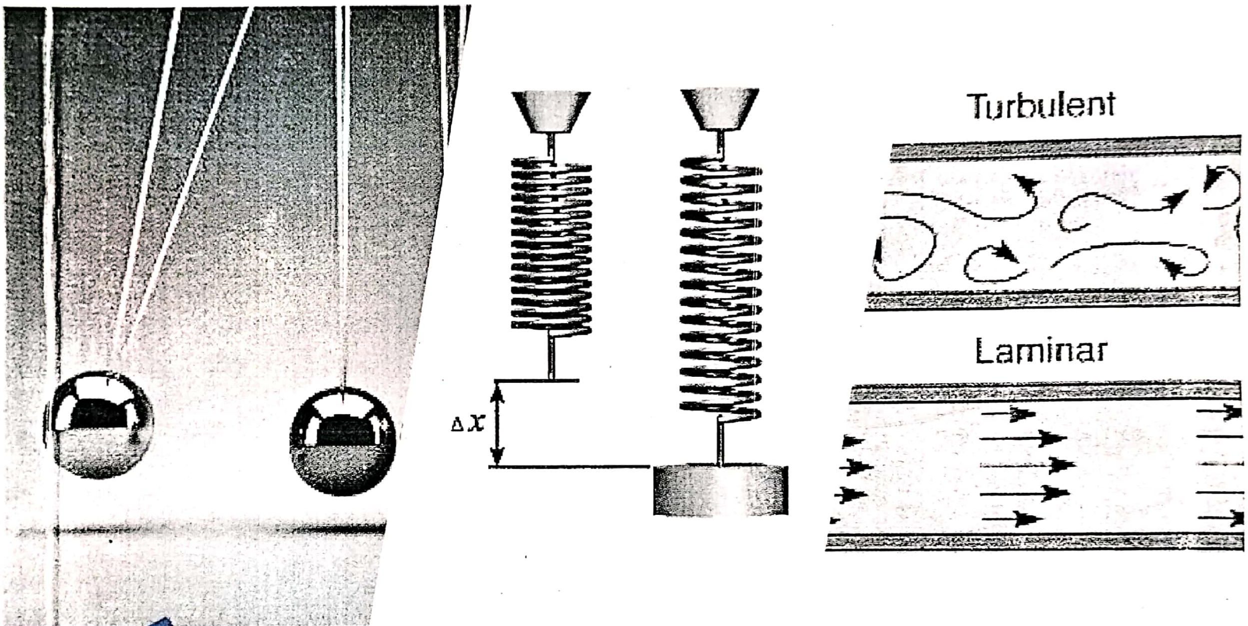

Dr. D. R. Patil
Dr. R. G. Bavane
Dr. Janhavi Talegaonkar
D. L. Vasaikar
Dr. N. S. Patil
Dr. S.B. Patil
Dr. S. C. Chaudhari
Dr. J. B. Anjane

Edited by: Prof. (Dr.) R. S. Khadayate

Scanned with OKEN Scanner

As per Syllabus of Kavayitri Bahinabai Chaudhari North Maharashtra University, Jalgaon
with effect from June-2018

Choice Based Credit System (CBCS)

A Text book of

PHYSICS

Dynamics and Elasticity

[PHY: 102]

F.Y. B.Sc. (CBCS) Semester I (Paper – II)

Dr. D. R. Patil
Associate Professor,
Rani Laxmibai Arts and Science college, Parola.

Dr. Janhavi Talegaonkar
Associate Professor, P.K. Kotecha Arts, Commerce
and Science College, Bhusawal.

Dr. N. S. Patil
Bhusawal Arts, Science and
P.O. Nahata Commerce College, Bhusawal.

Dr. S. C. Chaudhari
Department of Physics
D.N. College, Faizpur.

Dr. R. G. Bavane
Assistant Professor, Dr. A.G.D. Bendale
Mahila Mahavidyalaya, Jalgaon.

D. L. Vasaikar
Department of Physics
BP Arts and Science College,Chalisgaon.

Dr. S. B. Patil
Head and Associate Professor,
S.S.V.P.S. L. K. Dr. P.R.G. Science College, Dhule.

Dr. J. B. Anjane
Department of Physics
S.V.P. Arts and Science college, Ainpur.

- Edited by -

Prof. Dr. R. S. Khadayate
Professor in Physics, Head of Department of Physics,
G.D.M .Arts, K.R.N. Commerce and M. D. Science College, Jamner.

(A Joint Venture)

Scanned with OKEN Scanner

Dynamics and Elasticity
PHY: 102

SEMESTER – I

First Edition: 1st September

© All rights reserved.

All rights are reserved. No part(s) of this publication may be reproduced or distributed in any from by any means or stored in a database retrieval system without the prior written permission of the publisher.

ISBN: 978-93-85027-86-4

Published By:
Kumud Publications
2672, Front of Abhinav School, Dhake Colony, Pratap Nagar, Jalgaon - 425001.
Phone (0257) 2239666, 9405206230, 9923374822
Email:- kumudpublications@gmail.com

and

Vrinda Publications
M.G. Road, Jalgaon - 425001.
Phone (0257) 2225818
Email:- vrinda_publication@yahoo.com

Price: 75/-

Type Setting:
Vrinda Publications
RAVI BADGUJAR, JALGAON. M. 9422562360.

Scanned with OKEN Scanner

Contents

Unit 1. **Gravitation** **1 to 18**

1.1	Introduction:	1.1
1.2	Newton's law of Gravitation(Universal law of gravitation):	1.1
1.3	Motion of a particle in central force field	1.5
1.4	Kepler's Laws	1.8
1.5	Earth's gravitational acceleration:	1.10
1.6	Free fall	1.11
1.7	Weightlessness condition in a satellite:	1.11
1.8	Communication satellite and uses of satellites:	1.12
1.9	Global positioning system (GPS)	1.13
	Questions	1.16

Unit 2. **Oscillations** **2.1 to 2.38**

2.1	Simple Harmonic Motion (SHM):	2.1
1.2	Differential equation of linear S.H.M. and its solution:	2.3
2.3	Expressions for acceleration, velocity, displacement, period, frequency and phase of a particle performing S.H.M.:	2.7
2.4	Uniform Circular Motion and SHM: [U.C.M. and S.H.M]	2.13
2.5	Kinetic energy and Potential energy of a Particle performing SHM:	2.15
2.6	Natural or Free Oscillations:	2.19
2.7	Differential equation of a damped harmonic oscillator and it's solution:	2.21
2.8	Discussion of three different cases	2.23
	Solved Examples	2.27
	Questions	2.35

Unit 3. **Elasticity** **3.1 to 3.36**

3.1	Introduction	3.1
3.2	Hook's Law	3.2
3.3	Elastic Modulii:	3.4
3.4	Relation between three elastic modulii (Y, K, □):	3.6

Scanned with OKEN Scanner

PHY - 101

CBCS PATTERN

PHYSICS | F.Y.B.Sc. / Sem - I / Paper-I

BASIC MECHANICS

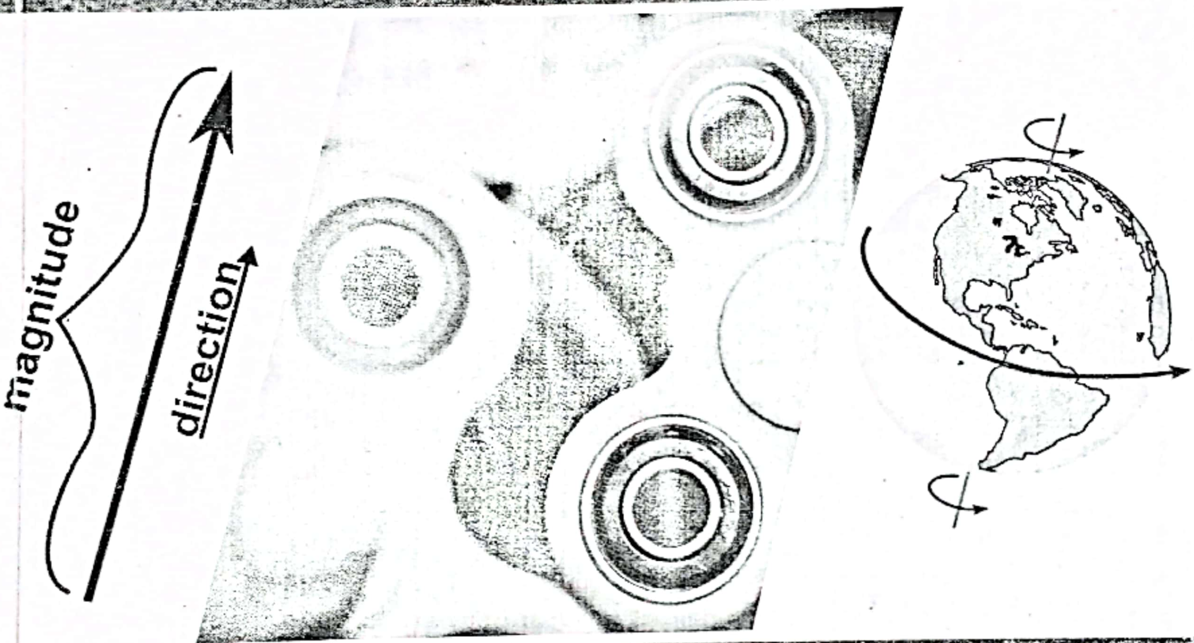

Dr. D. R. Patil
Dr. R. G. Bavane
Dr. S.B. Patil
Dr. S. C. Chaudhari

Dr. Janhavi Talegaonkar
D. L. Vasaikar
Dr. N. S. Patil
Dr. J. B. Anjane

Edited by: Prof. (Dr.) R. S. Khadayate

Joint Venture Publication

As per Syllabus of Kavayitri Bahinabai Chaudhari North Maharashtra University, Jalgaon
with effect from **June-2018**

Choice Based Credit System (CBCS)

A Text book of

PHYSICS

Basic Mechanics

[PHY: 101]

F.Y. B.Sc. (CBCS) Semester I (Paper – I)

Dr. D. R. Patil
Associate Professor,
Rani Laxmibai Arts and Science college, Parola.

Dr. R. G. Bavane
Assistant Professor, Dr. A.G.D. Bendale
Mahila Mahavidyalaya, Jalgaon.

Dr. S. B. Patil
Head and Associate Professor,
S.S.V.P.S. L. K. Dr. P.R.G. Science College, Dhule.

Dr. S. C. Chaudhari
Department of Physics
D.N. College, Faizpur.

Dr. Janhavi Talegaonkar
Associate Professor, P.K. Kotecha Arts, Commerce
and Science College, Bhusawal.

D. L. Vasaikar
Department of Physics
BP Arts and Science College,Chalisgaon.

Dr. N. S. Patil
Bhusawal Arts, Science and
P.O. Nahata Commerce College, Bhusawal.

Dr. J. B. Anjane
Department of Physics
S.V.P. Arts and Science college, Ainpur.

- Edited by -

Prof. Dr. R. S. Khadayate
Professor in Physics, Head of Department of Physics,
G.D.M .Arts, K.R.N. Commerce and M. D. Science College, Jamner.

वृंदा

(A Joint Venture)

Scanned with OKEN Scanner

Basic Mechanics
PHY: 101

SEMESTER – I

First Edition: 1st September

© All rights reserved.

All rights are reserved. No part(s) of this publication may be reproduced or distributed in any from by any means or stored in a database retrieval system without the prior written permission of the publisher.

ISBN: 978-93-85027-85-7

Published By:

Kumud Publications

2672, Front of Abhinav School, Dhake Colony, Pratap Nagar, Jalgaon - 425001.

Phone (0257) 2239666, 9405206230, 9923374822

Email:- kumudpublications@gmail.com

and

Vrinda Publications

M.G. Road, Jalgaon - 425001.

Phone (0257) 2225818

Email:- vrinda_publication@yahoo.com

Price: 75/-

Type Setting:

Vrinda Publications

RAVI BADGUJAR, JALGAON. M. 9422562360.

Scanned with OKEN Scanner

CONTENTS

Unit 1.		Vectors	1.1 to 1.40
	1.1	Introduction	1.1
	1.2	Scalar product of two vectors (or dot product of two vectors)	1.5
	1.3	Vector product of two vectors (or cross product of two vectors)	1.8
	1.4	Scalar triple product	1.12
	1.5	Geometrical interpretation of scalar triple product	1.14
	1.6	Vector triple product	1.15
	1.7	Differentiation of Vector	1.18
	Solved Examples		1.19
	Questions		1.33
Unit 2.		Ordinary Differential Equations	2.1 to 2.18
	2.1	Introduction	1.1
	2.2	Differential Equations	2.2
	2.3	Types of Differential Equations	2.3
	2.4	Degree of Differential Equation	2.5
	2.5	Order of Differential Equation	2.5
	2.6	Linear Differential Equations	2.6
	2.7	Non-linear Differential Equations	2.6

Unit

Unit

Scanned with OKEN Scanner

2018-19

अथर्व पब्लिकेशन्स

लिंग समभाव आणि महिला सक्षमीकरण

Gender Equality and Women Empowerment

© सुरक्षित
ISBN : 978-93-87129-94-8
Book No. : 603

प्रकाशक
युवराज भटू माळी

अथर्व पब्लिकेशन्स
धुळे : १७, देवीदास कॉलनी, वरखेडी रोड, धुळे ४२४००१.
संपर्क : ९४०५२०६२३०
जळगाव : तळमजला, ओम हॉस्पिटल, अँग्लो उर्दू हायस्कूलजवळ, ढाके कॉलनी,
जळगाव ४२५००१. संपर्क : ०२५७-२२३९६६६, ९७६४६९४७९७
ई-मेल : atharvapublications@gmail.com
वेबसाईट : www.atharvapublications.com

प्रथमावृत्ती : २० ऑक्टोबर २०१८
अक्षरजुळवणी : अथर्व पब्लिकेशन्स
मूल्य : ६९५/-

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA Dist.Jalgaon

ऑनलाईन पुस्तक खरेदीसाठी www.atharvapublications.com

निजामपूर-जैताणे शिक्षण प्रसारक मंडळाचे आदर्श कला महाविद्यालय, निजामपूर-जैताणे येथे दि. २० ऑक्टोबर २०१८ रोजी झालेल्या एकदिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्रातील निवडक लेख.

या पुस्तकात समाविष्ट लेखांचे हक्क ज्या-त्या लेखकांकडे असून त्यांच्या मताशी मुख्य संपादक, संपादक मंडळ, प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही. सर्व हक्क राखून ठेवले आहेत.

डा. सुभाष भामरे
Dr. SUBHASH BHAMRE

राज्य मंत्री, भारत सरकार
नई दिल्ली-110011
Minister of State for Defence
Government of India,
New Delhi - 110011

Date: 14/10/2018

Greating Message

NijampurJaitaneShikshanPrasarakMandal's "Adarsh college of Arts organizing National level seminar on Gender Equality and women Empowerment"

It is the first seminar on the said subject considering current social situation Discussion on such subjects are very essential and fruitful.

I wish every successes to the seminar and expect good suggestions.

Thanking You!

Yours,

Dr. SubhashBhamre

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA Dist.Jalgaon

114A South Block, New Delhi - 110011
Tel : 011-23792128, 23794621 Fax : 011-23016255
Residence : 9, Teen Murti Marg, New Delhi - 110011
Tel : 011-23017024

2018-19

Scanned with OKEN Scanner

MAHARASHTRA STATE COMMISSION FOR WOMEN, MUMBAI

॥ स्त्रीशक्तिरतुल्या सदा ॥

Sponsored

One Day National Level Seminar on

Gender Equality and Women Empowerment

on 20 October, 2018

Organized by

Nijampur-Jaitane Shikshan Prasarak Mandal's

Adarsh College of Arts

Nijampur-Jaitane, Tal. Sakri, Dist. Dhule (MS) - 424305

NAAC Reaccredited

Certificate

This is to certify that Mr./Mrs./Prof./Dr. S. D. Patil of Rani Laxmibai College, Parola has Participated / Chaired a session / as a Resource Person/ Presented a paper on बहिणाबाई चौधरी यांच्या कवितेतील स्त्री जीवन दर्शन in One Day National Level Seminar on **Gender Equality and Women Empowerment** sponsored by Maharashtra State Commission for Women, Mumbai and organized by Nijampur-Jaitane Shikshan Prasarak Mandal's Adarsh College of Arts Nijampur-Jaitane, Tal-Sakri, Dist-Dhule (MS) held on 20 October, 2018

IQAC PAROLA — Rani Laxmibai Mahavidyalaya, Dist. Jalgaon

Prof. Atish S. Meshram	**Dr. Priyanka Sulakhe**	**Prof. K.D. Sonawane**	**Dr. Ashok P. Khairnar**
Organizing Secretary	Co-ordinator	Joint Organizing Secretary	Principal and Convenor

- साहित्यातील समाजसुधारकांचा स्त्री विषयक विचार.......... ७९
  - प्रा.डॉ. संजय राजधर महाले
- स्वयंसहाय्यता बचतगट आणि महिला सक्षमीकरण........... ८४
  - डॉ. संभाजी पाटील
- महिला सबलीकरण आणि स्त्री जीवन ९०
  - प्रा. नाईक पी.एन.
- राष्ट्रीय विकास आणि महिला सक्षमीकरण ९२
  - प्रा. सुरेश रमण देसले
- भारतातील आर्थिक नियोजन आणि स्त्री सक्षमीकरण ९७
  - प्रा. श्रीमती नेरे अरुणा विजयकुमार
- जात, लिंगभाव आणि हिंसाचार १०२
  - प्रा. गजेंद्र सोमा जगदेव
- श्रीमती इंदिरा गांधी १०७
  : भारताच्या प्रभावशाली महिला पंतप्रधान
  - प्रा. शरद बाबुराव सोनवणे
- महिला सबलीकरण आणि सामाजिक स्थित्यंतरण ११३
  - प्रा. दत्तात्रय प्रभूराव मुंढे
- गीता साने यांच्या 'हिरवळीखाली' ११६
  या कादंबरीमधील स्त्री चित्रण
  - प्रा. मिलिंदकुमार भिकाजी देवरे
- निवडक दलित कथेतील स्त्री दर्शन......................... १२१
  - प्रा. अरुण डी. मोरे
- 'कुलवधु'चे कथानक व सामाजिक स्थिती १२५
  - प्रा. निलेश एकनाथ पाटील
- महिलांचे घटनात्मक व कायदेशीर अधिकार १३३
  - प्रा.डॉ. राजू परभत निकम
- महिला सक्षमीकरण आणि महिलांचा राजकीय सहभाग १४०
  - प्रा. रमेश एकनाथ भारुडकर
  - प्रा. गजानन भिकाजी फुलसावंगे
- महिला सबलीकरण १४३
  - प्रा. रमेश पावरा
- राष्ट्रीय विकास आणि महिला सबलीकरण.................. १४६
  - प्रा. रामेश्वर नारायण नगराळे
- भारतीय स्त्री सबलीकरण आणि स्त्रीचे जीवनमान १५१
  - प्रा.डॉ. दुर्योधन देवीसिंग राठोड
- भारतीय राजकारणातील महिलांचा सहभाग आणि सक्षमीकरण... १५५
  - प्रा.डॉ. बाबासाहेब त्रिंबक मोताळे
- महिला आणि कायदेशीर संरक्षण १६१
  - प्रा. शार्मसिंग डी. वळवी
- बहिणाबाई चौधरी यांच्या कवितेतील स्त्री जीवन दर्शन...... १६४
  - प्रा.एस.डी. पाटील
- साक्री तालुक्यातील अशिक्षीत स्त्रियांच्या अहिराणी १७०
  ओवीगीतातून प्रकट होणारे भावाबहिणीचे अतूट नाते
  - डॉ. प्रकाश श्रीराम साळुंके
- महिला सबलीकरणात माध्यमांची भूमिका.................. १७५
  - स्नेहा साहेबराव राठोड
- स्त्री मुक्तीची आंदोलने आणि स्त्रीवादी साहित्य.............. १८१
  यातील अनुबंध
  - प्रा.डॉ.एस.एस. पुलावळे
  - पाटील महेंद्र धोंडू
- महिला सबलीकरणामध्ये कथाकार प्रिया तेंडूलकरांचे १८८
  योगदान
  - डॉ. सुभाष सदाशिव पुलावळे
- मराठी साहित्यातील सक्षम लेखिका १९५
  - प्रा.डॉ. विजया पाटील
- महिला सक्षमीकरण व आर्थिक विकास २०२
  - डॉ. वैशाली रा. हजारे

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA Dist. Jalgaon

Scanned with OKEN Scanner

बहिणाबाई चौधरी यांच्या कवितेतील स्त्री जीवन दर्शन

– प्रा.एस.डी. पाटील
राणी लक्ष्मीबाई महाविद्यालय, पारोळा, जि. जळगाव

बहिणाबाईंच्या कवितेतून समग्र जीवनाचे दर्शन घडते. त्यांनी जीवन विषयक तत्वज्ञान कोणाकडून उसने घेतले नाही. ते त्यांना त्यांच्या आयुष्यानेच शिकवले आहे. त्यांच्या कवितेतील जीवनाचे तत्वज्ञान, कृषीजीवन, निसर्गदर्शन, स्त्री जीवन दर्शन हे मराठी वाङ्मयातील एक अपूर्व सुंदर लेण आहे.

प्रस्तुत निबंधात बहिणाबाईंच्या कवितेतील स्त्री जीवनाचा उहापोह करावयाचा आहे. त्यांच्या कवितेतुन स्त्री जीवनाचे विविध पैलू व्यक्त होतात. आपल्या आई-वडिलांवर, भावंडांवर माया करणारी लाडकी कन्या, सासरच्या वाटेवरून चालताना मागे वळून पहाणारी, माहेरच्या मातीत मन गुंतलेली सासुरवाशीण, संसारात रमलेली संसाराचा अर्थ शोधणारी सासरवाशीण, वैधव्याचा दाहक अनुभव घेणारी एक विधवा, आपल्या लेकराबाळांवर मायेचा वर्षाव करणारी माता, आणि आपल्या आजुबाजूच्या चार माणसांना अनुभवाचे बोल ऐकवणारी वृद्धा अशा विविध भूमिकांमधुन भेटणारी बहिणाबाई स्त्री जीवनाचे एकेक पैलू व्यक्त करते.

संसारातील पतीपत्नीच्या सहजीवनाचे रहस्य बहिणाबाई अचूकपणे सांगतात. 'संसार' या कवितेतुन त्या संसाराबद्दल गुजगोष्टी करतात. संसार हा काही एकट्या पुरूषाचा नसतो. संसाराचा अर्धा वाटा स्त्रीचा असतो. स्त्री शिवाय संसार फुलत नाही, बहरत नाही. घराला घरपण स्त्रीशिवाय लाभत नाही. दोन जीवांचा एकविचार झाल्याशिवाय संसार सुखाचा होत नाही. हे त्या अचूकपणे सांगतात.

देखा संसार संसार, दोन्ही जीवाचा इचार
देतो दु:खाले होकार अन सुखाले नकार

संसार करता करता पती व पत्नी या दोघांमध्ये सुधार होत जातो. तसेच पती-पत्नी हे सुख दु:खाचा व्यापार करतात.

देखा संसार संसार दोन्ही जीवाचा सुधार
कधी नगद उधार सुख दु:खाचा बेपार

'काय घडे अवगत' या कवितेत बहिणाबाईनी कष्ट करणाऱ्या आणि आपल्या मुलावर अतोनात माया ममता करणाऱ्या स्त्रीचे चित्रण केले आहे. ग्रामीण भागातली ही कष्टाळू स्त्री घरातले कामधाम आटपून आपल्या तान्हुल्या बाळाला घेऊन शेतात जाते. मळ्यातील आंब्याच्या झाडाखाली सावलीत हाऱ्यात तान्ह्या बाळाला झोपवते आणि उसातले बांर धरते बारे धरताना हातापायाला उसाच्या पानाचे चरे लागतात.

लागली कामाले उसामधी धरे बारे
उसाच्या पानाचे हातीपायी लागे चरे

इकडे आंब्याच्या झाडाखाली भला मोठा नाग येतो आणि तो फना उभारून तान्हा बाळाशी खेळ खेळतो. हे पाहून त्या आईच्या काळजात चर्र चर्र होत लांबूनच ती आई हात जोडून विनवणी करते.

हात जोडते नागोबा माझं वाचवं रे तान्ह
अरे, नको देऊ डंख तुले शंकराची आन

नागाला चाहूल लागते आणि तो निघून जातो. तेव्हा ही आई धावत पळत जाऊन तान्ह्या बाळाला उचलते. त्याचे दोन्ही कान फुंकते आणि त्याचे कितीतरी मुके होते आणि त्या नागाचे आभार मानते आणि म्हणते, ''अरे नागोबा, पुन्हा कधीतरी तुझी भेटगाठ होईल आणि येत्या नागपंचमीला तुला दुधाची वाटी आणेल.'' शेतात उसाचे बांर धरणाऱ्या कष्टकरी स्त्रीचे वास्तव चित्रण बहिणबाईंनी या कवितेत केले आहे. अचानक आलेल्या वैधव्याने बहिणाबाई खचून जातील परंतु त्यांना संसारातील सर्व जबाबदारी एकटीलाच पार पाडावी लागते. संसाराच्या दाहकतेचे वर्णन बहिणाबाई 'लपे करमाची रेखा' या कवितेतुन करतात. स्त्रीची कर्मरेखा तिच्या कुंकूवाशी सौभाग्याशी जोडलेली असते. तिच्या कुंकूवाच्या आधाराने ती सुखी सुरक्षित आयुष्य जगत असते. पण हे कुंकूच पुसलं जातं तेव्हा ती हादरते

लपे करमाची रेखा, माझ्या कुंकूवाच्या खाली
पुशिसीनी गेलं कुंकू, रेखा उघडी पडली

कुंकू हे सौभाग्याचं लेण आहे. हे लेण संपलं तर कर्माची रेखा उघडी पडते. आणि वैधव्य आल्यावर आभाळ कोसळल्यासारखं या स्त्रीला वाटते. ती निराधार होते. परंतू कोसळलेल्या या दु:खाकडे ती वेगळ्या दृष्टीने पहाते. वैधव्यामुळे ती निराधार झालेली असली तरी श्रम आणि कष्टाने मोठ्या धीराने जीवन जगते. आणि नशीब पहाणाऱ्या, भविष्य सांगणाऱ्या ज्योतिषाला ती हात दाखवायला नकार देते. आणि हाताने श्रम करून श्रमाला मोल देते. श्रमावर विश्वास ठेवते. रोजचे दळण दळून झाल्यावर त्या पीठाच्या भाकरी करायच्या हा खेड्यातील गृहिणीचा अगदी ठरलेला उद्योग चुलीवर स्वयंपाक करणे किती जिकरीचे असते. चुलीतील धसांचा, धांड्यांचा धुर, चुल फुंकणीने फुंकून फुंकून जीव अगदी

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA

Scanned with OKEN Scanner

…धरी यांच्या कवितेतील स्त्री जीवन दर्शन

– प्रा.एस.डी. पाटील
राणी लक्ष्मीबाई महाविद्यालय, पारोळा, जि. जळगाव

बहिणाबाईंच्या कवितेतून समग्र जीवनाचे दर्शन घडते. त्यांनी जीवन विषयक तत्वज्ञान कोणाकडून उसने घेतले नाही. ते त्यांना त्यांच्या आयुष्यानेच शिकवले आहे. त्यांच्या कवितेतील जीवनाचे तत्वज्ञान, कृषीजीवन, निसर्गदर्शन, स्त्री जीवन दर्शन हे मराठी वाङ्मयातील एक अपूर्व सुंदर लेण आहे.

प्रस्तुत निबंधात बहिणाबाईंच्या कवितेतील स्त्री जीवनाचा उहापोह करावयाचा आहे. त्यांच्या कवितेतुन स्त्री जीवनाचे विविध पैलू व्यक्त होतात. आपल्या आई-वडिलांवर, भावंडांवर माया करणारी लाडकी कन्या, सासरच्या वाटेवरून चालताना मागे वळून पहाणारी, माहेरच्या मातीत मन गुंतलेली सासुरवाशीण, संसारात रमलेली संसाराचा अर्थ शोधणारी सासरवाशीण, वैधव्याचा दाहक अनुभव घेणारी एक विधवा, आपल्या लेकराबाळांवर मायेचा वर्षाव करणारी माता, आणि आपल्या आजुबाजूच्या चार माणसांना अनुभवाचे बोल ऐकवणारी वृद्धा अशा विविध भूमिकांमधुन भेटणारी बहिणाबाई स्त्री जीवनाचे एकेक पैलू व्यक्त करते.

संसारातील पतीपत्नीच्या सहजीवनाचे रहस्य बहिणाबाई अचूकपणे सांगतात. 'संसार' या कवितेतुन त्या संसाराबद्दल गुजगोष्टी करतात. संसार हा काही एकट्या पुरूषाचा नसतो. संसाराचा अर्धा वाटा स्त्रीचा असतो. स्त्री शिवाय संसार फुलत नाही, बहरत नाही. घराला घरपण स्त्रीशिवाय लाभत नाही. दोन जीवांचा एकविचार झाल्याशिवाय संसार सुखाचा होत नाही. हे त्या अचूकपणे सांगतात.

देखा संसार संसार, दोन्ही जीवाचा इचार
देतो दुःखाले होकार अन सुखाले नकार

संसार करता करता पती व पत्नी या दोघांमध्ये सुधार होत जातो. तसेच पती-पत्नी हे सुख दुःखाचा व्यापार करतात.

देखा संसार संसार दोन्ही जीवाचा सुधार
कधी नगद उधार सुख दुःखाचा बेपार

'काय घडे अवगत' या कवितेत बहिणाबाईनी कष्ट करणाऱ्या आणि आपल्या मुलावर अतोनात माया ममता करणाऱ्या स्त्रीचे चित्रण केले आहे. ग्रामीण भागातली ही कष्टाळू स्त्री घरातले कामधाम आटपून आपल्या तान्हुल्या बाळाला घेऊन शेतात जाते. मळ्यातील आंब्याच्या झाडाखाली सावलीत हान्यात तान्ह्या बाळाला झोपवते आणि उसातले बारे धरते बारे धरताना हातापायाला उसाच्या पानाचे चरे लागतात.

लागली कामाले उसामधी धरे बारे
उसाच्या पानाचे हातीपायी लागे चरे

इकडे आंब्याच्या झाडाखाली भला मोठा नाग येतो आणि तो फना उभारून तान्हा बाळाशी खेळ खेळतो. हे पाहून त्या आईच्या काळजात चर्र चर्र होत लांबूनच ती आई हात जोडून विनवणी करते.

हात जोडते नागोबा माझं वाचवं रे तान्ह
अरे, नको देऊ डंख तुले शंकराची आन

नागाला चाहूल लागते आणि तो निघून जातो. तेव्हा ही आई धावत पळत जाऊन तान्ह्या बाळाला उचलते. त्याचे दोन्ही कान फुंकते आणि त्याचे कितीतरी मुके घेते आणि त्या नागाचे आभार मानते आणि म्हणते, "अरे नागोबा, पुन्हा कधीतरी तुझी भेटगाठ होईल आणि येत्या नागपंचमीला तुला दुधाची वाटी आणेल." शेतात उसाचे बारे धरणाऱ्या कष्टकरी स्त्रीचे वास्तव चित्रण बहिणाबाईंनी या कवितेत केले आहे. अचानक आलेल्या वैधव्याने बहिणाबाई खचून जातील परंतु त्यांना संसारातील सर्व जबाबदारी एकटीलाच पार पाडावी लागते. संसाराच्या दाहकतेचे वर्णन बहिणाबाई 'लपे करमाची रेखा' या कवितेतुन करतात. स्त्रीची कर्मरेखा तिच्या कुंकूवाशी सौभाग्याशी जोडलेली असते. तिच्या कुंकूवाच्या आधाराने ती सुखी सुरक्षित आयुष्य जगत असते. पण हे कुंकूच पुसलं जातं तेव्हा ती हादरते

लपे करमाची रेखा, माझ्या कुंकूवाच्या खाली
पुशिसनी गेलं कुंकू, रेखा उघडी पडली

कुंकू हे सौभाग्याचं लेण आहे. हे लेण संपलं तर कर्माची रेखा उघडी पडते. आणि वैधव्य आल्यावर आभाळ कोसळल्यासारखं या स्त्रीला वाटते. ती निराधार होते. परंतु कोसळलेल्या या दुःखाकडे ती वेगळ्या दृष्टीने पहाते. वैधव्यामुळे ती निराधार झालेली असली तरी श्रम आणि कष्टाने मोठ्या धीराने जीवन जगते. आणि नशीब पहाणाऱ्या, भविष्य सांगणाऱ्या ज्योतिषाला ती हात दाखवायला नकार देते. आणि हाताने श्रम करून श्रमाला मोल देते. श्रमावर विश्वास ठेवते. रोजचे दळण दळून झाल्यावर त्या पीठाच्या भाकरी करायच्या हा खेड्यातील गृहिणींचा अगदी ठरलेला उद्योग चुलीवर स्वयंपाक करणे किती जिकरीचे असते. चुलीतील धसांचा, धांड्यांचा धुर, चुल फुंकणीने फुंकून फुंकून जीव अगदी

मेटाकुटीला येतो. चुल पेटत नाही. सगळं घर धुरानं भरून जाते. अशा त्रासिक परिस्थितीत ही बहिणाबाईंच्या मुखातून काव्यपंक्ती बाहेर पडतात.

पेट पेट धुक्कयेला, किती घेशी माझा जीव
अरे इस्तवाच्या धन्या, तुले कस आलं हीव.

न पेटणाऱ्या चुलीला हीव भरण्याची कल्पना मोठी मार्मिक आहे. चुलीतली लाकड पेटण्यासाठी चुल फुंकून फुंकून जीव घाबरा होतो. नाकातोंडात धूर जातो. आणि त्यातचं भर म्हणजे घरातील सर्वांनाच भुका लागतात व ते गोंधळ घालतात. या साऱ्या वास्तव परिस्थितीच यथार्थ वर्णन बहिणाबाई करतात.

कसा पेटता पेटेना, चुल्हा किती फूका फूका
लागल्या रे घरामधी, अवघ्याले भूका भूका

चुल पेटवायला फुकनीही लवकर सापडत नाही. आगपेटीतल्या आगकाड्याही संपून जातात. मग अचानक खांबाजवळ फूंकनी सापडते. चुल एकदाची पेटते. जीव वैतागलेला, थकलेला असला तरी त्या गृहिणीला मात्र विसावा द्यायलाही सवड नसते. चुलीवर भाकरी करीत असतानाच चुलीच्या मागच्या बाजुला भाजीही हळूहळू शिजत असते. सर्व कुटूंबाला पुरतील एवढ्या भरपूर भाकरी टाकाव्या लागतात.

खुप रांधल्या भाकरी, दुरडी गेली भरीसनी
मंग हात धोइसनी इस्त्यावर पडे पानी

अगदी दुरडी भरून भाकरी भाजाव्या लागत असत. भाकरी भाजत असताना हाताला लागणारे चटके त्यांना स्त्री जीवनातील दुःखाची जाणीव करून देतात. कुठतरी संगती जुळते. संसारात दुःख भोगल्यानंतर मग सुख मिळत हे जीवन विषयक तत्वज्ञान बहिणाबाईंना भाकरी भाजतांना गवसत.

अरे संसार संसार, जसा तवा चुल्ह्यावर
आधी हाताले चटके तेव्हा मिळते भाकर

माहेर हा प्रत्येक स्त्रीच्या जिवनातला जिव्हाळ्याचा विषय असतो. आपल्या माहेरचे गुणगाण गाणाऱ्या बहिणाबाईंच्या स्वतंत्र कविता आहेत. सासरवाशिणीला माहेरची ओढ असणं स्वाभाविकच आहे. ती सासरी असताना माहेरची माणस भेटल्याचा आनंद काही वेगळाच असतो. आपल्या माहेरची प्रत्येक गोष्ट तिला चांगली वाटते. 'माहेर' ह्या कवितेत बहिणाबाई आपल्या माहेरच्या माणसांचा उल्लेख तर करतातच पण त्याच बरोबर आपल्या माहेरच्या वाटेची वैशिष्ट्येही सांगतात.

लागे पायाला चटके, रस्ता तपीसन लाल
माझ्या माहेराची वाट, माले वाटे मखमल

बहिणाबाई पुढे सांगतात, चैत्र-वैशाखाच्या उन्हात जीवाची अगदी लाही लाही होते पण माझ्या माहेरच्या लौकी नदिच्या पाण्यात पाय टाकताच सारा शीण निघून जातो. केवढ हे माहेराबद्दलच प्रेम. माहेरच्या वाटेवर चालताना पायांना फोड जरी आले तरी माहेरची ओढच अशी असते की तशा अवस्थेतही पाय चालतच असतात.

माझ्या माहेराच्या वाटे, जरी आले पायी फोड
पाय चालले चालले, अशी माहेराची ओढ

आपल्या माहेरचा व माहेरच्या वाटेचा महिमा बहिणाबाई किती सरसेनं आणि अभिमानाने सांगताना दिसतात. माहेरच्या वाटेवर गायी म्हशींची खिल्लार असल्यान गावात दह्या दुधाची अगदी रेलचेल होत असल्याचं त्या सांगतात. साऱ्या सासुरवाशिणींच्या भावनांना वाचा फोडणारी ही हृदयस्पर्शी कविता वाचकांनाही भारावून टाकते. एकंदरीत प्रेमाचा महिमा, प्रेमाचं सामर्थ्य आणि प्रेमाचं विश्व काही वेगळंच असतं. हीच माहेरची, आईची ममता त्यांच्या इतर कवितांमध्येही वर्णन केलेली दिसते. आई म्हणजे मुर्तीमंत माया आणि म्हणूनच आईतही ह्या कसोटीला उतरायला हवं. तिच्या मायेत उणीव राहता कामा नये, हे सांगताना बहिणाबाई म्हणतात –

नही वळखला कान्हा तिले गाय म्हणू नही
जिले नही फुटे पान्हा तिले माय म्हणू नही.

'सासुरवाशीन' या कवितेत त्या सासरवाशिणीला सासरी कराव्या लागणाऱ्या कामाच स्वरूप सांगितलं आहे. त्या सासरवाशिणीला अगदी मध्यरात्रीच दळण दळावं लागे.

उठ सासुरवाशिन बाई
उठ मध्यम राती मांड दयन तू नीट

पाणी भरून होईपर्यंत उजाडलेलं असणार. आकाशात सुर्याबापा दिसू लागला की स्वयंपाकाची घाई. चुल पेटवावी लागणार. स्वयंपाक झाला की शेतात जायला निघायचं. बहिणाबाई म्हणतात –

शेती कामाचा किती घोर तू गोठ्यामधल ढोर

यावरून तिच्यावरचा कामाचा बोजा आपल्या लक्षात येतो. गुरासारखं मुकाट्यानं राबायचं, कुणाचा गोड शब्द नाही. सासूची वट वट सुरू.

'योगी आणि सासुरवाशिण' या कवितेतून स्त्री जीवनाचा आणखी एक पैलू व्यक्त होतो. स्त्रियांना माहेरची ओढ काही वेगळीच असते. आपल्या संसारात रमलेली स्त्री संधी मिळेल तेव्हा आपल्या माहेरचं कौतुक सांगत असते. हे तिच माहेरपुराण ऐकून ऐकून कंटाळलेला योगी सासरवाशिणीला सरळच प्रश्न विचारतो.

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA Dist. Jalgaon

Scanned with OKEN Scanner

माझ माहेर, मोहर सदा गाण तुझ्या ओठी
मग माहेरून आली, मासरले कशासाठी

योग्याच्या प्रश्नाला बहिणाबाईंनी दिलेले उत्तर अत्यंत मार्मिक आहे. 'आपल्या लेकीला माहेरपण मिळावं म्हणून मी सासरी नांदते' असं अर्थपूर्ण उत्तर बहिणाबाई देतात. आपल्याला आपल्या माहेरी जे सुख लाभलं तेच सुख आपल्या लाडक्या लेकीलाही मिळावं असंच कोणत्याही आईला वाटतं. आपलं सासर ते लेकीच माहेर असतं. मग आपल्या लेकीच्या सुखासाठी मला सासरी नांदायला हवं, सासरला माहेरचा दर्जा देण्याचा सुंदर युक्तिवाद बहिणाबाई करतात. काही स्त्रिया वरून गोड बोलणाऱ्या असतात, पण तिच्या पोटात कडवटपणा असतो. तिला आपलं म्हणणं दुसऱ्याला पटवता येतं. वरवर गोड बोलणाऱ्या वाईट विचारांच्या, सतत फिरत राहणाऱ्या स्त्रीचं अत्यंत मार्मिक चित्र बहिणाबाईंनी अवघ्या चार ओळीत रेखाटलं आहे.

हिच्या तोंडात साखर, अन पोटात निंबोनी
मोठी आली पट्‌वनी साऱ्या मुलखाची लभानी.

एक सतत बोलणारी नि फिरणारी, काहीही उद्योग न करणारी, रिकाम्या उठाठेवी करणारी स्त्री 'लभानी' म्हणून ओळखली जाते. लग्नसमारंभात काही स्त्रीया रूसतात, फुगतात. विशेषता: वरमाय जास्त रूसते. नवरदेवाच्या आईचा, वरमायचा तोरा तर वेगळाच असतो. प्रस्तुत ओवीत वरमायच्या रूसण्याचं एक कारण आपणास समजतं ते म्हणजे वाकडा तिकडा पापड वाढला म्हणून वरमायला राग येतो.

रूशी बसे वरमाय, तिचा रूसवा केवढा
म्हणे पापड वाढला, कसा वाकडा तिकडा

बहिणाबाईंनी काही स्त्रीव्यक्ती चित्रे सुंदरपणे रेखाटली आहेत ती पुढील प्रमाणे –

आपल्या सासूबाई विषयी अत्यंत आदराची भावना बहिणाबाईंनी व्यक्त केली आहे. 'सासूबाईच्या रूपानं आपल्याला सासरी जन्मदाती मायच मिळाली आहे', असं बहिणाबाई म्हणतात.

हिच्या अंगामधी देव, स्वभावान देवगाय
माले सासरी मियाली, जशी जन्मदाती माय

स्त्री सौंदर्याचं वर्णनही बहिणाबाईंनं सुंदर केलं आहे. त्यांची नणंद कासाई खुप सुंदर होती. जणू इंद्राची परी. तिचं शरीर खूपच नाजुक जणू चमेलीच फूलच. तिला नवराही चांगला श्रीमंत घरचा मिळाला, जणू राजासारखा. ननंद आणि भावजय यांच्यात विशेष जिव्हाळ्याचं नातं नसतं, परंतु बहिणाबाई आपल्या नंदेच रूपाच कौतुक करतात.

रूप देखन घडल, जशी इंद्राची परी
हिच शरीर नाजुक, चमेलीच्या फुलावाणी

आपल्या जेठाणीला बहिणाबाईंनी मनातल्या गोष्टीची उपमा दिली आहे. मनातली गोष्ट म्हणजे आपल्या आतील जवळची लाख मोलाची गोष्ट. जेठानी पानाईची परमेश्वरावर श्रद्धा असल्याने ती सदैव तोंडाने हरीपाठ म्हणत असे. ती अतिशय मोनवळ व गोड बोलत असे. तिच हृदय उदार होतं. तिच देव हातावर देत होतं. ती मेहनतही खूप करायची. तिचा स्वभावाकही खूप कनवाळ असायचा. पानाईचा नवरा म्हणजे बहिणाबाईंचा जेठ सतत परमेश्वराचं स्मरण करीत असे. बहिणाबाई आपल्या जेठ जेठाणीला विठ्ठल रुक्मिणीची उपमा देताना दिसतात.

बहिणाबाई आपणास एका धांदरट स्त्रीचं दर्शन घडवितात. कवीची प्रतिभा केवळ सौंदर्यवर्णनातच रमते असं नाही तर जीवनातील कोणत्याही गोष्टीला साकार करण्याच वेड कवीला लागलेलं असत. अवघ्या चार ओळीत एका स्त्रीच्या धांदरटपणाचं दर्शन त्या घडवितात. आचोळ नाही, केस विंचरणही नाही त्यामुळे तिचं डोकं कुंभाराच्या आव्याप्रमाणे दिसायचं. डोक्यात अक्कल नाही पण ऊवा मात्र खूप. ह्या वर्णनातून विनोदही दिसून येतो.

सदा अंगावर धुरा, डोकं कुंभाराचा आवा
नही डोक्यात अकल, पण बुचबुच जुवा.

बहिणाबाईच्या कवितांमधून समग्र जीवनाचे दर्शन साकार होते. त्यातील स्त्रीजीवनाचे दर्शन आपण पाहिले.

संदर्भसूची

१. 'खान्देशाची काव्यधारा', संपा. प्रा. एन. जी. सोनवणे.
२. 'बहिणाबाईंची गाणी', बहिणाबाई चौधरी.
३. 'मराठी वाङ्मयाचा इतिहास', वसंत बिराजदार.
४. 'बहिणाबाईंची गाणी – एक अभ्यास', डॉ. प्रमिला भिरूड.

IQAC PAROLA Rani Laxmibai Mahavidyalaya Dist. Jalgaon

अथर्व पब्लिकेशन्स

लिंग समभाव आणि महिला सक्षमीकरण
Gender Equality and Women Empowerment

© सुरक्षित

ISBN : 978-93-87129-94-8
Book No. : 603

प्रकाशक
युवराज भटू माळी

अथर्व पब्लिकेशन्स
ळे : १७, देवीदास कॉलनी, वरखेडी रोड, धुळे ४२४००१.
संपर्क : ९४०५२०६२३०
ळमजला, ओम हॉस्पिटल, अँग्लो उर्दू हायस्कूलजवळ, ढाके कॉलनी,
ळगाव ४२५००१. संपर्क : ०२५७-२२३९६६६, ९७६४६९४७९७
ई-मेल : atharvapublications@gmail.com
वेबसाईट : www.atharvapublications.com

प्रथमावृत्ती : २० ऑक्टोबर २०१८
अक्षरजुळवणी : अथर्व पब्लिकेशन्स
मूल्य : ६९५/-

न पुस्तक खरेदीसाठी www.atharvapublications.com

शिक्षण प्रसारक मंडळाचे आदर्श कला महाविद्यालय, निजामपूर-जैताणे येथे दि. २०
रोजी झालेल्या एकदिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्रातील निवडक लेख.
विष्ट लेखांचे हक्क ज्या-त्या लेखकांकडे असून त्यांच्या मताशी मुख्य संपादक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. सर्व हक्क राखून ठेवले आहेत.

ब्लिकेशन्स

डॉ. सुभाष भामरे
Dr. SUBHASH BHAMRE

सत्यमेव जयते

रक्षा राज्य मंत्री, भारत सरकार
नई दिल्ली-110011
Minister of State for Defence
Government of India,
New Delhi - 110011

Date: 14/10/2018

Greating Message

NijampurJaitaneShikshanPrasarakMandal's "Adarsh college of Arts organizing National level seminar on Gender Equality and women Empowerment"

It is the first seminar on the said subject considering current social situation Discussion on such subjects are very essential and fruitful.

I wish every successes to the seminar and expect good suggestions.

Thanking You!

Yours,

Dr. SubhashBhamre

114A South Block, New Delhi - 110011
Tel. : 011-23792128, 23794621 Fax 011-23016255

Residence 9, Teen Murti Marg, New Delhi - 110011
Tel 011-23017024

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA

Scanned with OKEN Scanner

विविध राज्याच्या प्राध्यापकांनी, संशोधकांनी, णि विचारवंतांनी विचार मांडावेत व त्यांचे लेखनाद्वारे रसिक, वाचक, संशोधक अभ्यासकासाठी उपलब्ध उद्देशाने शोध निबंध पुस्तकाचे प्रकाशन करीत आहोत. उदंड प्रतिसाद मिळाला त्याचा मनस्वी आनंद वाटतो चर्चासत्रासाठी महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग, मुंबई व सहकार्य लाभले त्याबद्दल मी महाविद्यालयाच्या क्त करतो. राष्ट्रीय चर्चासत्राच्या यशस्वी पुस्तक जामपूर-जैताणे शिक्षण प्रसारक मंडळाचे मा. अध्यक्ष, ॲड. शरदचंद्र जगन्नाथ शाह, अध्यक्ष आदर्श कला निजामपूर-जैताणे यांचे अनमोल मार्गदर्शन व प्राध्यापक व प्राध्यापकेतर बंधू-भगिनींचे सहकार्य मी ...ार्य या नात्याने ऋण व्यक्त करतो व अशी ते की, राष्ट्रीय चर्चासत्रातील शोधनिबंध संकलन रसिक, क व संशोधकाप्रति विनम्र सादर!

- डॉ. अशोक पी. खैरनार
प्राचार्य, आदर्श कला महाविद्यालय
निजामपूर-जैताणे

ान्स

– अनुक्रम –

- **स्त्री-पुरूष समानतेसाठी स्त्री सबलीकरण : एक चिकित्सा** १९
  - प्रा.ए.बी. महाजन
- **अक्कलकुवा तालुक्यातील ग्रामिण भागात पुरूष व महिला विषमतेचे भौगोलिक अध्ययन** २७
  - प्रा.एम.एल. सावंत
- **जीवनोन्नती अभियानाच्या माध्यमातून ग्रामिण महिलांचे सक्षमीकरण** ३३
  - प्रा.डॉ. अरुण उखा पाटील
- **राष्ट्रीय विकास आणि महिला सशक्तीकरण (मानवी हक्काच्या दृष्टिकोनातून)** ३७
  - प्रा. दिलीप हरसिंग राठोड
- **भारतातील महिलांचे स्थान** ४१
  - प्रा. वळवी उर्मिला गणेश
- **'अधांतर' या नाटकातील स्त्री प्रतिमा** ४९
  - प्रा. भैय्या दिलीप पाटील
- **साहित्य व सांस्कृतिक क्षेत्रातील महिलांचे योगदान : सशक्तीकरणाचा नवा दृष्टिकोन** ५५
  - प्रा.डॉ. दिलीपसिंह श. निकुंभ
- **भारतीय महिलांचे घटनात्मक आणि कायदेशीर अधिकार व आजची स्थिती** ६१
  - प्रा. दिलीप हरसिंग राठोड
  - श्रीमती वैशाली गुलाबराव सावंत
- **भारतातील स्त्रियांची सामाजिक स्थिती** ६५
  - डॉ. विश्रांती ग. मुंजेवार
- **महिला शिक्षकांमध्ये संविधानात्मक आणि कायदेशीर अधिकारांच्या जाणीवेचा अभ्यास करणे** ७४
  - डॉ. कविता साळुंके
  - कु. ज्योती लष्करी

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA

Scanned with OKEN Scanner

• सुधारकांचा स्त्री विषयक विचार.......... ७९
राजधर महाले

• ाट आणि महिला सक्षमीकरण........... ८४
पाटील

• आणि स्त्री जीवन ९०
ा.एन.

• महिला सक्षमीकरण ९२
ण देसले

• नियोजन आणि स्त्री सक्षमीकरण ९७
रे अरुणा विजयकुमार

• णे हिंसाचार १०२
मा जगदेव

• १०७
ाली महिला पंतप्रधान
बुराव सोनवणे

• आणि सामाजिक स्थित्यंतरण ११३
प्रभूराव मुंढे

• हेरवळीखाली' ११६
ी चित्रण
ुमार भिकाजी देवरे

• तील स्त्री दर्शन........................ १२१
ा. मोरे

• क व सामाजिक स्थिती १२५
एकनाथ पाटील

• व कायदेशीर अधिकार १३३
परभत निकम

• आणि महिलांचा राजकीय सहभाग १४०
ंनाथ मोरुडकर
भिकाजी फुलसावंगे

• महिला सबलीकरण १४३
– प्रा. रमेश पावरा

• राष्ट्रीय विकास आणि महिला सबलीकरण १४६
– प्रा. रामेश्वर नारायण नगराळे

• भारतीय स्त्री सबलीकरण आणि स्त्रीचे जीवनमान १५१
– प्रा.डॉ. दुर्योधन देवीसिंग राठोड

• भारतीय राजकारणातील महिलांचा सहभाग आणि सक्षमीकरण... १५५
– प्रा.डॉ. बाबासाहेब त्रिंबक मोताळे

• महिला आणि कायदेशीर संरक्षण १६१
– प्रा. शामसिंग डी. वळवी

• बहिणाबाई चौधरी यांच्या कवितेतील स्त्री जीवन दर्शन...... १६४
– प्रा.एस.डी. पाटील

• साक्री तालुक्यातील अशिक्षीत स्त्रियांच्या अहिराणी १७०
ओवीगीतातून प्रकट होणारे भावाबहिणीचे अतूट नाते
– डॉ. प्रकाश श्रीराम साळुंके

• महिला सबलीकरणात माध्यमांची भूमिका.................. १७५
– स्नेहा साहेबराव राठोड

• स्त्री मुक्तीची आंदोलने आणि स्त्रीवादी साहित्य.............. १८१
यातील अनुबंध
– प्रा.डॉ.एस.एस. पुलावळे
– पाटील महेंद्र धोंडू

• महिला सबलीकरणामध्ये कथाकार प्रिया तेंडूलकरांचे १८८
योगदान
– डॉ. सुभाष सदाशिव पुलावळे

• मराठी साहित्यातील सक्षम लेखिका १९५
– प्रा.डॉ. विजया पाटील

• महिला सक्षमीकरण व आर्थिक विकास २०२
– डॉ. वैशाली रा. हजारे

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA Dist. Jalgaon

Scanned with OKEN Scanner

सयाजीराव गायकवाड यांचे २०४
क्षणात योगदान
प्रा.डॉ. अरविंद श्रीराम देसले
प्रा. अनिल विठ्ठल बाविस्कर

अधिकार आणि भारतीय महिलांचे स्थान २१०
प्रा. दिलीप हरसिंग राठोड
प्रा. सुनील चांगराव पाटील

व्यवहार आणि स्त्री प्रतिमा २१४
डॉ. प्रदीप औजेकर

चे मु[illegible]त अधिकार व सक्षमीकरण २१९
प्रा.डॉ. सुनिल विक्रम कुवर

आणि प्रसारमाध्यमे २२३
प्रा.डॉ. वसुमती पी. पाटील

राज व्यवस्था व महिला सबलीकरण................ २२८
प्रा. कांतिलाल डी. सोनवणे

समाजातील स्त्रियांचा दर्जा २३४
प्रा.डॉ.आर.एल. भदाणे

लुक्यातील घटस्फोटित महिलांच्या २४४
चे अध्ययन
- गोकुळ राजेंद्र मराठे
- संदीप एकनाथ खांडेकर

चे संवैधानिक अधिकार २४८
- प्रा.[illegible]स. गेडाम

सबलीकरणात शिक्षणाचे योगदान.................... २५४
- प्रा.डॉ. रमाकांत चौधरी
- प्रा.डॉ. अनिता जाधव

य सशस्त्र सेनेतील महिलांचे योगदान २५९
महिला सबलीकरण
- प्रा.डॉ. राजु सिताराम पवार

- धर्म व्यवस्थेला छेद देणारी गुलाबबाई २६५
  – प्रा.डॉ. माधव कौतिक कदम
- स्त्री सबलीकरण.. २६९
  – प्रा.डॉ. रवींद्र पोपटराव ठाकरे
- फासेपारधी समाजातील महिलांची स्थिती................... २७३
  – प्रा. राजेंद्र बैसाणे
- ग्रामीण विकासात महिलांच्या सबलीकरणात २७७
  शासनाची भुमिका
  – प्रा. राठोड मदनसिंग सुपडू
- अनुराधा पाटील यांच्या कवितेतील स्त्रीवादी जाणीव २८१
  – प्रा. संभाजी बाबाराव सावंत
- शहरी आणि ग्रामिण महिलांतील सुधारणा २८५
  – प्रा.जी.जे. पावरा
- स्त्री, शिक्षण आणि मानवी हक्क २८८
  – प्रा. मंगेश भावराव पाटील
- स्त्री–पुरुष विषयक असमानतेची भुमिका २९३
  – प्रा.डॉ. मधुकर आत्माराम देसले
- शिवरायांचा स्त्रीविषयक सुरक्षितता व स्त्री–पुरुष समानता ... २९९
  – प्रा. पाटील रोहिदास चैत्राम
- स्त्री भ्रुणहत्या : एक सामाजिक समस्या ३०३
  – प्रा.डॉ. राजधर चैत्राम बेडसे
- प्रसार माध्यमातील स्त्री (पुरुष)............................ ३०८
  – प्रा.आर.एस. पाटील
- भारतीय स्त्रीचे समाजातील स्थान ३१२
  – प्रा.डॉ. सतीश मस्के
- स्त्री सुरक्षा : एक आव्हान ३१८
  – प्रा. प्रवीण बाबूराव मोरे
- स्त्री–पुरुष समानतेचा गोफ : काळाची गरज ३२३
  – श्रीराम दाऊतखान

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA Dist.Jalgaon

करून दिला जातो. ६) गटाच्या सदस्यांना प्रशिक्षण प्रशिक्षक्षण संस्था, अभियांत्रिकी महाविद्यालय, नर्सिंग न केंद्र, शेतकी महाविद्यालये यांची मदत घेतली जाते. सार भांडवली अनुदान व पतपुरवठा केला जातो. ८) नेले कर्ज परवडावे म्हणून घेतलेल्या कर्जावर अनुदानाची क ४% दराने कर्जपुरवठा केला जातो. ९) कार्यरत गटांचे नियमित बैठका, नियमित बचत, अंतर्गत कर्जाचे परतफेड, लेखापुस्तके अद्ययावत ठेवणे यापंचसुत्रीच्या पन केले जाते.

ष्ट्रात ग्रामिण जीवनोन्नती अभियान प्रभावीपणे राबविले ३ मध्ये महाराष्ट्रात एकूण ५६७७ स्वयंसहाय्यता गटांची . ज्यामध्ये एकूण ६०,८०१ स्वयंरोजगारी सदस्यांचा गारींना सन २०१२-१३ मध्ये ७२.१९ को.रू. अनुदान पुरविण्यात आले. सन २०१३-१४ ला एकूण ९०२४ स्थापन केली गेली. ज्यामध्ये एकूण १,०२,७८९ ते व त्यांना एकूण ४०५.६९ कोटी रू. कर्ज उपलब्ध २०१४-१५ वर्ष अखेर ४६,०४८ स्वयंसहाय्यतागटांची एकूण १२,७१,८०८ सदस्य होते. या सर्व स्वयंरोजगारींना व ५२७.७८ को.रू. पतपुरवठा केला गेला.

मध्ये डिसेंबर अखेर ८२,८१७ स्वयंसहाय्यता गटांची ,७३,५६७ सदस्य होते. त्यांना १४.९१ को.रू. अनुदान का कर्जपुरवठा केला गेला.

हेला स्वयं सहाय्यता बचतगट', प्रथमावृत्ती २०१२, डायमंड

ीविका मिशन (कार्यान्वयन का स्वरूप)', २०१३, ग्रामिण त सरकार, नई दिल्ली.

राष्ट्र शासन – 'महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी २०१४-१५', चालनालय, मुंबई.

ी अर्थशास्त्र परिषदेचे त्रैमासिक, ऑक्टोबर-डिसेंबर २०१६,

दैनिक वर्तमानपत्रे

(7)

राष्ट्रीय विकास आणि महिला सशक्तीकरण (मानवी हक्काच्या दृष्टिकोनातून)

– प्रा. दिलीप हरसिंग राठोड

राणी लक्ष्मीबाई कॉलेज, पारोळा, ता. पारोळा, जि. जळगाव (महाराष्ट्र)

प्रस्तावना

भारताला स्वातंत्र्य मिळाले तेव्हापासून राष्ट्र उभारणी व राष्ट्रीय विकासाचे कार्य जणू युद्धपातळीवर चालले. भारत कोणत्याही क्षेत्रात मागे राहू नये, म्हणून स्व. पंडीत नेहरुंपासून तर आजचे प्रधान मंत्री मा. नरेंद्रजी मोदी यांच्यापर्यंत सर्वांनीच राष्ट्रीय विकासात मोलाची भर घातलेली आहे. याचे आपण साक्षिदार आहातच. त्यात सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, औद्योगिक, शैक्षणिक, विज्ञान व तंत्रज्ञान, परराष्ट्र धोरण विषयक या बरोबर अनेक घटकांमध्ये आपण प्रगती साधलेली आहे. महिला व बालकल्याण हा घटकही यातून सुटलेला नाही. महिला भगिणींसाठी भारतसरकारने विविध आयोग व समित्या स्थापन करुन त्यांचाही विकास साधण्याकडे विशेष लक्ष दिलेले आहे, हेही टाळून चालणार नाही.

संयुक्त राष्ट्र संघटनेने महिला सबलीकरण विषयक जे धोरण अवलंबले, ते जसेच्या तसे भारताने स्वीकारलेले आहेत. त्यात महत्वाचे म्हणजे संयुक्त राष्ट्रांची महिलांच्या विरोधातील सर्व प्रकारच्या विषमतेचे उच्चाटन परिषद () ही आहे. या परिषदेने सर्व प्रकारच्या भेदभावांपासून मुक्ती असणे, हा महिलांचा हक्क प्रथम निश्चीत केला.

विषयाचे महत्त्व

भारताचे माजी राष्ट्रपती स्वर्गीय डॉ.ए.पी.जे. अब्दुल कलाम यांनी भारत २०२० पर्यंत महासत्ता झाल्याशिवाय राहणार नाही. हे त्यांनी केलेले भाकीत खरे ठरविण्यासाठी आम्हा भारतीयांचा जोरदार प्रयत्न चालू आहे. एवढेच नाही तर, भारत विश्वगुरु होण्याच्या दिशेने आमची वाटचाल आहे. हा आमच्या देशाचा विकास आहेच. आपण कोणत्याही क्षेत्रात मागे राहता कामा नये, म्हणून आम्ही शैक्षणिक क्षेत्रात, वैज्ञानिक व तांत्रीक क्षेत्रात मोठी प्रगती केलेली आहे. भारतात मोठमोठे उद्योग, व्यवसाय, कारखाने, दळणवळणाच्या सोयी आम्ही निर्माण केल्यात. भारत हा तरुणांचा देश आहे. स्वातंत्र्यापुर्व काळापेक्षा आज नक्कीच आम्ही प्रगती केलेली आहे. मात्र आमचा नाजूक प्रश्न आहे. तो महिला सबलीकरण, संरक्षण व संवर्धनाचा महिलांच्या बाबतीत शासन सतर्क आहेच.

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA

Scanned with OKEN Scanner

अधिकार आणि भारतीय महिलांचे स्थान

– प्रा. दिलीप [illegible]
राणी लक्ष्मीबाई कॉलेज, पारोळा, ता. पारोळा, जि. [illegible]
– प्रा. सुनील [illegible]
राणी लक्ष्मीबाई कॉलेज, पारोळा, ता. पारोळा, जि. [illegible]

[illegible] आम्ही माता म्हणतो. ती आमची मातृभूमी आहे. [illegible] ती जन्माला आल्यानंतर पित्याचे नांव लावतो. [illegible] तर आपल्या पतीचे नाव लावते. महिला कितीही [illegible] [illegible] आपल्या नावापुढे आईचे नांव लावण्याचा अधिकार [illegible] [illegible]ाद असेलही. पण पिता किंवा पतीच्या [illegible] आहे हे जग जाहीर आहे. महिला मग ती कुणाची [illegible] [illegible]त्नी असेल, मुलगी असेल असे अनेक नाते [illegible] [illegible] आ[illegible]याच प्रमाणे इतरांच्याही आई आहे. [illegible] [illegible]णीबद्दल जेवढा आदर करतो, त्याप्रमाणे इतरांच्या [illegible] [illegible] व आदर केला पाहिजे. त्याचप्रमाणे माझी आई, [illegible] [illegible]ाचप्रमाणे त्यांनी इतर बांधवांवरही प्रेम करावे, ही भावना [illegible] [illegible]ांमध्ये निर्माण होणार नाही तोपर्यंत आमच्यात [illegible] [illegible]तत राहील. म. फुले, राजश्री शाहू महाराज, डॉ. [illegible] आम्हाला स्वातंत्र्य, समता, न्याय, बंधूता शिकवली. [illegible] [illegible]ला प्रत्यक्ष कृतीतून शिकवली, पण आम्ही ही शिकवण [illegible] [illegible]ली आहे. म्हणून जोपर्यत ही शिकवण प्रत्यक्ष कृतीत [illegible] [illegible]ना आणि पुरुष हा नैसर्गिक व आवश्यक असलेला [illegible] [illegible]ायम प्रचलीत राहील यांत शंका नाही.

[illegible]ाचे महत्व

अधिकार आणि महिला एक चांगले समिकरण आहे. [illegible] भारतात शक्यच नाही. कारण भारतात आम्ही प्रतिज्ञा [illegible] आहे. सारे भारतीय माझे बांधव आहेत. या प्रतिज्ञेप्रमाणे [illegible] [illegible] भे[illegible]लेला नाही . म्हणून भारतातील मानव अधिकार [illegible] प्राप्त आहेत. ज्याप्रमाणे पुरुष आपल्या हक्कांचा उपयोग [illegible] [illegible] या मानव अधिकारांचा वापर करण्याचा अधिकार [illegible] [illegible]ने सर्वांना समान अधिकार दिलेले आहेत. त्या अधिकारांचा [illegible]

[illegible] शासनाने अनेक महत्वपुर्ण योजना, ध्येय धोरणे व निर्णय [illegible] त्या योजनांची अंमलबजावणी केलेली आहे. उदा. शिक्षण [illegible] सर्वांना आहे. हे अधिकार शासन केवळ देवून थांबत नाही. [illegible] उपयोग व्हावा म्हणून शाळा, महाविद्यालये सुरु केलेले [illegible] म्हणून व्यवसाय व उद्योगांची निर्मिती शासनाने केलेली [illegible] उपयोग पुरुषांप्रमाणे स्त्रीया किती करतात? हा संशोधनाचा [illegible] महिलेनेच आपल्या मनात भिती निर्माण केलेली आहे. मी [illegible] माझ्याने होईल का? मी महिला आहे. तेथे सर्व पुरुष [illegible] कशी जावू ? लोकं काय म्हणतील ? आई वडील काय [illegible] काय म्हणतील? पतीला राग आला तर, असे अनेक [illegible] करत राहते आणि नव नव्या समस्या निर्माण करत राहते. [illegible] काळापासून आहेच. तिनेही तो दबाव आपले कर्तव्य [illegible] आहे. हा दबाव दिवसेंदिवस वाढत गेला आणि महिलांनीही [illegible] दिला. म्हणून महिलांवर दबाव ठेवणे हा जणू पुरुषांचा [illegible] व महिलांनी त्यातून बाहेर पडण्यासाठी विरोध करण्याची [illegible] भावना निर्माण झाल्याने आज महिलांना किती ही अधिकार [illegible] अधिकारांचा वापर त्या पुर्णपणे करतीलच असे नाही. ही [illegible] परिस्थिती आहे. म्हणून या विषयाचे महत्व आहे.

[illegible] अधिकार आणि महिलांचे प्रश्न

[illegible] अधिकार आयोगाने व भारतीय राज्य घटनेने महिलांना [illegible] अधिकार दिलेले आहेत. भारतीय राज्य घटनेच्या तीसऱ्या [illegible] ३५ दरम्यान सर्व भारतीय नागरीकांना मुलभूत अधिकार [illegible] दिलेली आहे. कायद्याची समानता धर्म, वंश, जात, [illegible] कारणांवरुन भेदभाव होणार नाही. सर्वांना समानसंधी, [illegible] सक्तीने काम करुन घेण्यास मनाई, वेठ बिगारी पासून , [illegible] असे अनेक अधिकार पुरुषांच्या बरोबरीने स्त्रीयांनाही [illegible] महिलांच्या हक्कांचा प्रश्न हा प्रश्नच राहिलेला [illegible] महिलेला सृष्टीची जननी मानलेली आहे. कुटुम्बातील [illegible] सांभाळते. सर्वांची काळजी घेते. सर्वांसाठी मरमर मरते. [illegible] उरले तर ती खाते, नाहीतर अर्धपोटी उपाशी पोटी [illegible] राहते. पण तीची कदर कुणालाही नाही. तीचा [illegible] पुढीलप्रमाणे –

[illegible] अत्याचार – यात तीचा शारिरिक, शाब्दीक, लैंगीक,

IQAC [illegible] AMALNER/PAROLA Dist.Jalgaon

अधिकार आणि भारतीय महिलांचे स्थान

– प्रा. दिलीप [illegible]

राणी लक्ष्मीबाई कॉलेज, पारोळा, ता. पारोळा, [illegible]

– प्रा. सुनील [illegible]

राणी लक्ष्मीबाई कॉलेज, पारोळा, ता. पारोळा, [illegible]

[illegible] आम्ही माता म्हणतो. ती आमची मातृभूमी आहे [illegible] ती जन्माला आल्यानंतर पित्याचे नांव लावतो. [illegible] तर आपल्या पतीचे नाव लावते. महिला [illegible] [illegible] आपल्या नावापुढे आईचे नांव लावण्याचा [illegible] [illegible] असेलही. पण पिता किंवा पतीच्या [illegible] आहे हे जग जाहीर आहे. महिला मग ती कुणाची [illegible] [illegible] असेल, मुलगी असेल असे अनेक नाते [illegible] [illegible] [illegible]याच प्रमाणे इतरांच्याही आई आहे. [illegible] [illegible]णीबद्दल जेवढा आदर करतो, त्याप्रमाणे इतरांच्याही [illegible] [illegible] व आदर केला पाहिजे. त्याचप्रमाणे माझी आई, [illegible] [illegible]चप्रमाणे त्यांनी इतर बांधवांवरही प्रेम करावे, [illegible] [illegible]मध्ये निर्माण होणार नाही तोपर्यंत आमच्यात [illegible] [illegible]त राहील. म. फुले, राजश्री शाहू महाराज, [illegible] आम्हाला स्वातंत्र्य, समता, न्याय, बंधुता शिकवली [illegible] [illegible]ला प्रत्यक्ष कृतीतून शिकवली, पण आम्ही ही शिकवण [illegible] [illegible]ली आहे. म्हणून जोपर्यंत ही शिकवण प्रत्यक्ष कृतीत [illegible] [illegible] आणि पुरुष हा नैसर्गिक व आवश्यक असलेला [illegible] [illegible]यम प्रचलीत राहील यांत शंका नाही.

[illegible]चे महत्व

अधिकार आणि महिला एक चांगले समिकरण आहे. [illegible] भारतात शक्यच नाही. कारण भारतात आम्ही प्रतिज्ञा [illegible] [illegible]आहे. सारे भारतीय माझे बांधव आहेत. या प्रतिज्ञेत [illegible] [illegible] [illegible]लेला नाही . म्हणून भारतातील मानव अधिकार [illegible] [illegible]प्राप्त आहेत. ज्याप्रमाणे पुरुष आपल्या हक्कांचा उपभोग [illegible] [illegible] या मानव अधिकारांचा वापर करण्याचा अधिकार आहे [illegible] [illegible]ने सर्वांना समान अधिकार दिलेले आहेत. त्या अधिकारांचा [illegible]

[illegible] शासनाने अनेक महत्वपुर्ण योजना, ध्येय धोरणे व निर्णय [illegible] त्या योजनांची अंमलबजावणी केलेली आहे. उदा. शिक्षण [illegible] सर्वांना आहे. हे अधिकार शासन केवळ देवून थांबत नाही. [illegible] उपयोग व्हावा म्हणून शाळा, महाविद्यालये सुरु केलेले [illegible] म्हणून व्यवसाय व उद्योगांची निर्मिती शासनाने केलेली [illegible] उपयोग पुरुषांप्रमाणे स्त्रीया किती करतात? हा संशोधनाचा [illegible] महिलेनेच आपल्या मनात भिती निर्माण केलेली आहे. मी [illegible] माझ्याने होईल का? मी महिला आहे. तेथे सर्व पुरुष [illegible] कशी जावू ? लोकं काय म्हणतील ? आई वडील काय [illegible] काय म्हणतील? पतीला राग आला तर, असे अनेक [illegible] करत राहते आणि नव नव्या समस्या निर्माण करत राहते. [illegible] काळापासून आहेच. तिनेही तो दबाव आपले कर्तव्य [illegible] आहे. हा दबाव दिवसेंदिवस वाढत गेला आणि महिलांनीही [illegible] दिला. म्हणून महिलांवर दबाव ठेवणे हा जणू पुरुषांचा [illegible] व महिलांनी त्यातून बाहेर पडण्यासाठी विरोध करण्याची [illegible] निर्माण झाल्याने आज महिलांना किती ही अधिकार [illegible] अधिकारांचा वापर त्या पुर्णपणे करतीलच असे नाही. ही [illegible] महिलांची परिस्थिती आहे. म्हणून या विषयाचे महत्व आहे.

[illegible] अधिकार आणि महिलांचे प्रश्न

[illegible] अधिकार आयोगाने व भारतीय राज्य घटनेने महिलांना [illegible] अधिकार दिलेले आहेत. भारतीय राज्य घटनेच्या तीसऱ्या [illegible] १५ दरम्यान सर्व भारतीय नागरीकांना मुलभूत अधिकार [illegible] दिलेली आहे. कायद्याची समानता धर्म, वंश, जात, [illegible] कारणांवरुन भेदभाव होणार नाही. सर्वांना समानसंधी, [illegible] काम करुन घेण्यास मनाई, वेठ बिगारी पासून , [illegible] असे अनेक अधिकार पुरुषांच्या बरोबरीने स्त्रीयांनाही [illegible] महिलांच्या हक्कांचा प्रश्न हा प्रश्नच राहिलेला [illegible] महिलेला सृष्टीची जननी मानलेली आहे. कुटुम्बातील [illegible] सांभाळते. सर्वांची काळजी घेते. सर्वांसाठी मरमर मरते. [illegible] उरले तर ती खाते, नाहीतर अर्धपोटी उपाशी पोटी [illegible] आनंदी राहते. पण तीची कदर कुणालाही नाही. तीचा [illegible] पुढीलप्रमाणे –

[illegible]/हिंसाचार – यात तीचा शारिरिक, शाब्दीक, लैंगीक,

Rani Laxmibai Mahavidyalaya PAROLA

Scanned with OKEN Scanner

ा जातो. हुंड्यासाठी तीला अपमानीत केले
वागणूक दिली जाते. या वर्तणूकी विरुद्ध ती
, पण काही महिला हा अन्याय मुकाट्याने

ठापासून रुढ असलेली हुंडा पद्धतीने अनेक
हे. आजही हा प्रश्न जिवंत व ज्वलंत आहे.
गे तयार केलेले आहेत पण या कायद्याचा
त नाही. प्रसंगी जीवाला मुकावे लागते.
नेक वर्षांपासून महिलांचा छळ करणारा आहे.
हास विरोध, बाल विवाह पद्धत, चार भिंतीच्या
वंचित ठेवण, अशा अनेक प्रश्नांना महिलांना

वण्यासाठी, महिलांच्या रक्षणासाठी, त्यांच्या
साठी तत अनेक कायदे व धोरणे निश्चित
डा प्रतिबंधक कायदा १९६१, अनैतिक व्यापार
ाभ कायदा १९६१, कौटुम्बिक हिंसाचारापासून
हुंडा बळी कायदा १९६१, स्त्रीयांचे असभ्य
हला आयोग कायदा १९९०, बालविवाह बंदी
ायदा, हिंदू वारसा कायदा, मुस्लीम महिला
६, ख्रिस्ती विवाह कायदा १९५४, विवाहीत
, हिंदू वारसा हक्कात मालमत्ता समान वाटप
करुन भारत सरकारने महिला सबलीकरणासाठी
रतीय महिला १००% सक्षम, सबळ झाल्यात,
ही. त्यातही शहरी, ग्रामीण, आणि आदिवासी
ाजही महिला किती मागे आहेत, याचा शोध

उपाय योजना – १) महिला सबलीकरणासाठी
सर्व क्षेत्रात मोफत दिले जावे. सोबतच त्यांना
हिलांच्या हक्कांची होणारी पायमल्ली थांबवावी.
मी करावे, त्यांच्या विचारांना व महत्वाकांक्षेला
महिलांच्या विधायक बाबींकडे पुरुषांनी विशेष
परिस्थितीनुरुप महिलांच्या हक्कांसाठी शासनाने
) महिलांनीही आपल्या हक्कांप्रती जागरुक राहून

स्वत:चा विकास करवा व शासनाने उपलब्ध करुन दिलेल्या संधींचा पुर्णपणे फायदा घ्यावा.

निष्कर्ष

भारतात महिला सबलीकरणासाठी केलेले कायदे व महिलांच्या विकासासाठी आवश्यक परिस्थिती असतांनाही महिला सबलीकरण धोरणांस १००% प्रतिसाद मिळत नाही. याचा विचार महिला भगिणींनीही करावा. कारण कायदे व योजना महिलांसाठी निर्माण केलेल्या आहेत आणि त्याचा उपयोग तुम्ही करुन घेत नसला तर त्यांना जबाबदार कोण ? दुसरी गोष्ट शासनाने या कायद्याचा व योजनांचा प्रत्येक महिलेला उपयोग व्हावा यासाठी प्रत्येक घरातील महिलेपर्यंत या विषयाची जाहिरात केली जावी. महिलांची मानसिकता बदलली तर या सर्व गोष्टी शक्य आहे. नाहीतर जैसे थे परिस्थिती राहील यात शंका नाही.

संदर्भसूची

१. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, 'भारतीय संविधान'.
२. डॉ. व्ही.वाय. सोनवणे, प्रा. सुरेश भालेराव, 'महिला आणि मानवी हक्क'.
३. डॉ. भा.ल. भोळे, 'भारताचे शासन आणि राजकारण'.
४. डॉ. वा.भा. पाटील, 'भारतीय राज्यव्यवस्था'.
५. डॉ. शुभांगी राठी, 'महाराष्ट्रातील सामाजिक व राजकीय चळवळी'.
६. डॉ. दिलीपसिंह निकुंभ, डॉ. विजय तुंटे, 'भारतीय संविधान व शासन'.

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA Dist.Jalgaon

Scanned with OKEN Scanner

दिसुन येते. तसेच महिला साक्षरतेचे
विकासात महिलांच्या सबलीकरणात
असे संशोधनातुन दिसुन आले आहेत.

हेप (२०१५) श्रमिक प्रतिष्ठान – कोल्हापूर
च – अर्थसंवाद जुलै-सप्टेंबर २०१५ खंड
ण विशेषांक – एप्रिल २००२
द एक क्षेप महाराष्ट्र शासन मुंबई – जाने
योजना – महाराष्ट्र शासन मुंबई –२००५
धाजशास्त्र – दिव्या प्रकाशन पुणे

अनुराधा पाटील यांच्या कवितेतील स्त्रीवादी जाणीव

– प्रा. संभाजी बाबाराव सावंत
राणी लक्ष्मीबाई महाविद्यालय, पारोळा, जि. जळगाव

स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतरच्या काळात देशात सर्वच क्षेत्रात अमुलाग्र बदल झाल्याचे दिसते. या काळात सुशिक्षीतांची एक नवी पीढी उदयाला आली. आणि या पीढीने हा झपाट्याने होणारा बदल शब्दबद्ध करण्यास सुरुवात केली. पुरुष प्रधान भारतीय संस्कृतीने स्त्रीला नेहमीच दुय्यम दर्जा दिला आहे. स्त्रीने देखील पुरुषाचे वर्चस्व निमुटपणे स्विकारले परंतु शिक्षणामुळे स्त्रीला स्वत्वाची जाणीव झाली आणि यातुन ती या प्रस्थापित व्यवस्थेविरुद्ध संघटीतपणे लढादेऊ लागली. आपल्या लेखनीचा उपयोग करुन तीने पुरुष प्रधानतेला नकार द्यायला सुरुवात केला. यातुनच स्त्रीवादी साहित्याची मुहुर्तमेढ मराठीमध्ये रोवल्या गेली. स्त्रीकडे एक व्यक्ति म्हणून पाहण्यापेक्षा तिच्याकडे बाई म्हणून पाहिल्या जाते. म्हणून सिमॉन दी बोव्हा म्हणते बाई म्हणून कोणी जन्माला येत नाही, नंतर तिला बाई बनविल्या जाते. भारतीय स्त्री जीवनाचा इतिहास पाहिला तर, पुरुष प्रधान समाज व्यवस्थेने स्त्रीला दुय्यम स्थान देऊन तिचे अस्तित्वच नाकारलेले दिसते. चुल आणि मूल एवढ्याच कार्यक्षेत्रात घालून दिले. आणि स्त्रियांनीही ते निमुटपणे स्विकारले. ही परिस्थिती बदलण्याचा विचार जेव्हा स्त्री मनात आला तेथून स्त्रीवादाला सुरुवात झाली. समान हक्क समान दर्जा आणि स्वातंत्र्य स्त्रियांना असायला हवे आणि ते समाज व्यवस्थेने स्त्रियांना दिले पाहिजे. समाज व्यवस्था ते देत नसेल तर स्त्रियांनी या समाजव्यवस्थेविरुद्ध आवाज उठविला पाहिजे. अशी स्त्रीवादी विचार सरणी आहे. या विचारसरणीचा आविष्कार घडविणारे साहित्य म्हणजेच स्त्रीवादी साहित्य होय. स्त्रीवाद म्हणजे स्त्रीला आपल्या स्वत्वाची जाणीव होणे. स्त्रीवाद म्हणजे स्त्रियांच्या इतिहासातील एक नवा आशय, एक नवा विचार, एक नवी दृष्टी, एक नवे स्वप्न, एक नवी दिशा.

अनुराधा पाटील यांनी दिंगत (१९८१), तरीही (१९८५) दिवसेंदिवस (१९९२) हे तीन कवितासंग्रह लिहीले आहेत. या काव्यसंग्रहातून स्त्री मनाचे विविध अनुभव त्यांनी व्यक्त केले आहे. ग्रामीण स्त्रीच्या भाव विश्वाशी कमालीची समरसता साधली आहे. त्यांची कविता, चिंतनशिल काव्यदृष्टीचा ठसा रसिक मनावर उमटविते. त्यांच्या कवितेमधून स्त्री जीवनाच्या दु:खाचे स्त्रीच्या शोषणाचे, तिच्या संवेदन शिलतेचे चित्रण आढळते. सुरुवातीच्या काळातील त्यांची कविता

IQAC Dist. Jalgaon

कविता विशिष्ठ भाषाशैलीसह जन्माला घातली आहे. स्त्री जीवनातील वेगळेपणानी त्यांच्या कवितेचा मोठा भाग व्यापला आहे. त्यांच्या कवितेविषयी डॉ. प्रभा गणोरकर म्हणतात, अनुराधा पाटील यांच्या प्रतिभा धर्मातच एक मनस्वी भावउत्कटता आणि आर्तता आहे. वास्तवाचे भान बुद्धगम्य वा तर्कनिष्ठ आहे. तसेच डॉ. भालचंद्र नेमाडे दु:खकेंद्री काव्यिक जाणीवेची परात्मतेत सापडणारी विषण्णता हे अनुराधा पाटील यांच्या कवितेचे प्रमुख आशयसूत्र आहे.. अनुराधा पाटील यांची कविताही स्वत:च स्वत:शी संवाद साधत असते.

संदर्भसूची

१. पाटील, अनुराधा, दिवसेंदिवस, कुषा प्रकाशन, औरंगाबाद

२. जाधव, रा.ग., कवितारती

३. मराठी वाङमयाचा इतिहास खंड सातवा १९५० ते २०००

४. दादा गोरे, अनुराधा पाटील यांची कविता, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे

Mahavidyalaya IQAC AKOLA

Scanned with OKEN Scanner

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII Issue - I English Part - III January - March - 2019

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal
Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖
Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA Dist.Jalgaon

Scanned with OKEN Scanner

CONTENTS OF ENGLISH PART - III

S. No.	Title & Author	Page No.
17	A Geographical Analysis of the Sex Disparity of Literacy Population in Dhule District **Dr. M. M. Saindane**	128-131
18	A Case Study of Tribal Population Growth and Distribution of Jalgaon District **Mr. Vishal Kadu Wagh** **Dr. Madan V. Suryawanshi**	132-137
19	Application of Nanotechnology in Various Field **Sunil M. Chore** **Vinod R. Chavan**	138-142
20	Agricultural Problems in Amalner Tahsil of Jalgaon District (M.S.) **Mahale A. S.** **Dr. Patil. S. B.**	143-150
21	Socio-Economic Status of Population in Anjani River Basin of Jalgaon District **Prof. Siddharth Sonawane** **Dr. Shaileshkumar Wagh**	151-158

Rani Laxmibai Maha... IQAC PAROLA

Scanned with OKEN Scanner

20. Agricultural Problems in Amalner Tahsil of Jalgaon District (M.S.)

Mahale A. S.
S.S.P.M.S.R.L. College, Parola, Dist-Jalgaon. (M.S.).
Dr. Patil. S. B.
A.D.M.E.S.Arts, Science, College, Mhasdi Tal - Sakri, Dist- Dhule.

..bstract

Agriculture is the pillar of regional economy. It is depend upon monsoon rainfall ..onsoon rainfall is a gamble. Therefore there is no stability in economic condition of the ..gion. The aim of this paper is an attempt to diagnose what is the main problem before ..riculture in the tahsil.In the study region more than 80% of the total population is engaged in ..imitive occupations either as cultivators or as agricultural labourers. We have observed some ..ecific problems in tahsils.The distribution of rainfall is uncertain and irregular, the region is far ..m perennial source of irrigation, traditional level of agriculture, low level of agriculture, small ..e of farms, these are the main problems in the study region. Government provides no of ..hemes for farmers but only 5% to 10% farmers take this schemes benefits. Farming in dry ..mate without rain and irrigation is a suicidal and uneconomic. Under such condition the ..ailability of water is the only redeeming factor.But in the tahsil the major source of water is ..nsoon rain and ground water, except this there is not another major or minor project of ..ennial source of water in the tahsil .This lack of water has negatively effect on sustainable ..iculture development in the tahsil.

Key Words- Agricultural Problems, irrigation, uncertain rainfall, lack of education, small ..e of farms.

..jective

The main objective of this paper is to observe agricultural problems in the tehsil.

..thodology

The present work is based on primary and secondary sources of data .Require data collect ..n the tahsil revenue office, through village survey, literature survey and laboratory work.

Rani Laxmibai ... IQAC PAROLA

Scanned with OKEN Scanner

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

ISO 9001:2008 QMS
ISBN / ISSN

An International Multidisciplinary Quarterly Research Journal

AJANTA

ISSN 2277 - 5730
Volume - VIII, Issue - I, January - March - 2019
Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

Is Hereby Awarding This Certificate To

Mahale A. S.

As a Recognition of the Publication of the Paper Entitled

Agricultural Problems in Amalner Tahsil of Jalgaon District (M.S.)

Editor: Vinay S. Hatole

Rani Laxmibai ... IQAC PAROLA Dist. Jalgaon

Ajanta Prakashan, Jaisingpura, Near University Gate, Aurangabad. (M.S.) 431 0
Mob. No. 9579260877, 9822620877
Tel. No.: (0240) 2400877, ajanta1977@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

Scanned with OKEN Scanner

Impact Factor - 6.261 | Special Issue - 109 | Feb. 2019 | ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

UGC Approved Journal

Multidisciplinary International E-research Journal

Two Days Interdisciplinary International Conference on

Role of Social Reformers in Nation Building

Organized by

Pankaj Shaikshanik and Samajik Sanstha's

Pankaj Kala Mahavidyalaya, Chopda

(B' Grade NAAC Accredited)

Sponsored by

K.B.C. North Maharashtra University, Jalgaon

- EDITOR -

Prin. Dr. Sambhaji N. Desai

- CHIEF EDITOR -

Mr. Dhanraj T. Dhangar

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA Dist. Jalgaon

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

Printed By : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

Scanned with OKEN Scanner

ISSN : 2348-7143
February 2019

86 धार्मिक, आर्थिक, तत्त्वज्ञानविषयक, शैक्षणिक, राजकीय, सामाजिक, राष्ट्रवादी विचारांचे सामाजिक सुधारक 256
– सहा.प्रा. श्रीमती एम. व्ही. चौधरी

87 **Diaspora the Soul of Bharati Mukharjee's novel "Jasmine"** 259
- Mr. M.B. Wagh

88 **Contribution of Mahatma Phule in Social Revolution** 261
- Prof. Nilesh Choudhari

89 भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राष्ट्र उभारणीत सामाजिक योगदान 264
– प्रा. अरविंद बी. पाटील

90 डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा दलित साहित्यावरील प्रभाव 266
– प्रा. अरुण दामू मोरे

91 **Role Of S. R. Ranganathan To Promote Indian Library Movement** 268
- Prof. Rahul Jadhav

92 भारताच्या राष्ट्र उभारणीत समाज सुधारकांची भूमिका (समाज सुधारणेच्या संदर्भात) 270
– प्रा. दिलीप हरिसिंग राठोड

93 राष्ट्रनिर्माण में साहित्यकारों का योगदान : श्री निर्मला देवी के विशेष संदर्भ में 272
– प्रा. रूपाली चौधरी

94 भविष्यातील भारत आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे विचार व दृष्टिकोन 275
– प्रा. सागर लोकनाथ बडगे

95 लीळाचरित्र एकाक मधील समाज जीवन 282
– प्रा. संजय धर्मा पाटील

96 पर्यावरण संवर्धनासाठी सामाजिक जाणिवेची गरज 284
– प्रा. सतिश हरलाल पारधी

97 राजर्षी शाहू महाराजांचे स्त्री विषयक कार्य 286
– प्रा. श्रेया चौधरी

98 राष्ट्र उभारणीत महिलांच्या बाबतीत समाज सुधारकांची भुमिका 288
– श्रीमती वैशाली गुलाबराव सावंत
– प्रो. दिलीप हरसिंग राठोड

99 **Depiction of-Racism in Wole Soyinka's Poem 'Telephone Conversation'** 291
- Mrs. Swati Ravindra Vihire

100 **New Economic Reforms in India** 293
- Prof. Vishal Pandurang Hause

101 सामाजिक उत्थान में संत कबीर का योगदान 295
– प्रा. महेश दगडु रणदिवे

102 पारंपारिक व्यवसायातून संत सेना न्हावींनी केलेले समाज प्रबोधन 298
– प्रा. विजय डी. झुंजारराव

103 बनगरवाडीतील वास्तव ग्रामीण समाज चित्रण 300
– प्रा. भैय्या डी. पाटील

104 आदिवासी, महिला व बालकांच्या शैक्षणिक व सामाजिक विकासात समाजसुधारकांचे योगदान 304
– प्रा. अस्मिता धनवंत सरवैया

105 **Memorial Addressed to Education Commission : Mahatma Phule's Agenda for Societal Transformation and Nation Building** 308
- Prof. Pravin Devsing Patil

106 सामाजिक सुधारणा व पर्यावरण संवर्धनात शिक्षकाची भूमिका 310
– डॉ. वंदना सतिश चौधरी

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA Dist.Jalgaon

Scanned with OKEN Scanner

ISSN : 2348-7143 February 2019 RESEARCH JOURNEY International Multidisciplinary E-Research Journal
Impact Factor (SJIF) - 6.261 | Special Issue 109 : Role of Social Reformers in Nation Building

राष्ट्र उभारणीत महिलांच्या बाबतीत समाज सुधारकांची भुमिका

– श्रीमती वैशाली गुलाबराव साळे
डॉ.वी.एम. जैन हायस्कूल आणि ज्युनिअर कॉलेज, पारोळा, जि. जळगाव
– प्रो. दिलीप हरसिंग राठोड
राणी लक्ष्मीबाई कॉलेज, पारोळा, जि. जळगाव

प्रस्तावना :–

भारत भुमीचा आम्हाला अभिमान आहे. या भुमातेने आम्हाला काय नाही दिले. जे काही मिळाले ते येथूनच म्हणून जन्मापासून मृत्यूपर्यंतच काय जोपर्यंत ही पृथ्वी आहे तोपर्यंत आमच्यावर या भारत मातेचे अनंत उपकार आहेत हे विसरून चालणार नाही. म्हणून स्वातंत्र्यवीर वि.दा.सावरकरांनी ने मजसी ने परत मातृभुमीला अशी आर्त विनवणी व हाक सागराला केलेली आम्ही विसरणार नाही. म्हणून स्वातंत्र्य पुर्वकाळापासून आजपर्यंत राष्ट्रउभारणीचे कार्य सतत चालूच आहे. त्यातून राष्ट्राचा अनेक प्रकारे विकास होतांना दिसत आहे. याचे खरे श्रेय आमचे समाजसुधारक, राजकारणी ,साहित्यीक, वैज्ञानीक, कला, क्रिडा इ. अशा अनेक क्षेत्रांत काम करणाऱ्या देश–बांधवांना जाते म्हणून राष्ट्रबांधणीच्या कार्यात रामायण, महाभारत, कौटील्य, वेद–उपनिषद यांच्यापासून तर आजचे राजकारणी, समाजसुधारक यांच्या पर्यंत सर्वच घटकांनी कमी अधिक प्रमाणांत खारीचा वाटा उचललेला आपण पाहतो.

राजाराम मोहन रॉय, म.फुले, छत्रपती शाहू महाराज, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, म.गांधी, डॉ. राममनोहर लोहिया याचबरोबर अर्वाचीन काळातील भारतातील व महाराष्ट्रातील नेते मा.शरद पवार, दिवंगत मुख्यमंत्री विलासराव देशमुख यांनी देखील समाजसुधारणेतून राष्ट्रबांधणीचे कार्य केलेले आहे.

विषयाचे महत्व :–

राष्ट्रबांधणीच्या प्रक्रियेत समाजसुधारकांची स्त्रीयांच्या बाबतीतील भुमीका अतिशय स्पष्ट व उदारमतवादी व निस्वार्थी अशी आहे. प्राचीन काळापासून स्त्रीयांवर नानाप्रकारे अन्याय, अत्याचार केले गेले. वास्तविक पाहता महिला ही सबळ आहे. याची जाणीव महिलेला करून देणे आवश्यक आहे. पण तसे झाले नाही. बोटावर मोजण्याएवढे लोक महिलांना आपल्या हक्कांची जाणीव करून देणारे आहेत. नाहीतर महिलांवर होणाऱ्या अन्याय, अत्याचाराच्या प्रकरणांत केवळ पुरूषच पुर्णपणे सहभागी आहेत, असे नाही तर महिलाही महिलांना दुर्बल करण्यांस पुरूषांना साथ देतांना दिसून येतात. महिला सबळ झाल्याशिवाय या देशाचा १०० विकास होणार नाही. विकास कार्याच्या यादीत प्रथम महिला सबलीकरण करणे गरजेचे आहे. देशाला स्वातंत्र्य मिळण्याआधी महिलांना स्वातंत्र्य मिळाले पाहिजे कारण पुरूषांच्या बरोबरीने त्याही स्वतंत्ररित्या कार्यरत राहातील. बंधनमुक्त कार्यरत राहतील तेंव्हा या देशाची शक्ती द्वीगुणीत होईल, व त्यामुळे देशाची ताकद वाढून राष्ट्रसेवा स्त्री–पुरूषांच्या हातून घडेल. तेंव्हाची राष्ट्रउभारणीची प्रक्रिया वेगळी असेल.

भारतात मात्र तसे नाही. जुन्या बुरसटलेल्या, खुळचट, प्रथांना चिकटून असलेला समाज आजही महिलांना १०० .स्वातंत्र्य देण्यास तयार नाही. एवढेच नाहीतर महिला बंधनांत असण्यातच सोयीच्या आहेत. ही अवस्था आजही महिलांच्या बाबतीत सर्वच घरांत आहे. हे कटू सत्य आहे.

महिला पुरूषांच्या बरोबरीने कार्य करू शकतात, एवढेच नाही,तर पुरूषांपेक्षाही जास्त कार्यक्षमता महिलांमध्ये आहे. हे अनेकवेळा महिलांनी सिध्दही केलेले आहे. पण पुरूषी अहंकारापुढे त्या टिकत नाहीत. म्हणून महिलांना सर्व प्रकारचे नैसर्गीक स्वातंत्र्य दिल्यास, तिला बंधनमुक्त स्वातंत्र्य दिल्यास ती स्वत:ला सिध्द करून दाखविल्याशिवाय राहाणार नाही.

उद्देश :–

१) स्त्रीयांची प्राचीन काळापासून असलेली परिस्थीती समाजासमोर मांडणे.

२) महिलांच्या सबलीकरणासाठी भारतीय विचारवंतांनी केलेले कार्य समाजासमोर आणणे.

गृहित कृत्य:–

१) भारतीय महिलांची अवस्था दयनीय होती.

२) भारतीय विचारवंतानी राष्ट्रबांधणीच्या कार्यांत महिलांच्या प्रश्नांना सोडविण्याचे प्रयत्न केलेले आहेत.

स्त्री उध्दारासाठी समाजसुधारकांचे कार्य :–

राजा राममोहन रॉय यांच्या मते सामाजिक प्रगतीसाठी स्त्री आणि पुरूष यांना समान दर्जा प्राप्त होणे आवश्यक आहे. म्हणून त्यांनी स्त्री स्वातंत्र्याचा पुरस्कार केला. त्यांना स्त्री मुक्ती चळवळीचे अर्ध्वयु म्हणतात. राय यांच्या काळातही महिलांची परिस्थीती अतिशय वाईट व दिन स्वरूपाची होती. बालविवाह प्रथा रूढ होती. त्यामुळे बालविधवांचे प्रमाण वाढले होते. त्यांना शिक्षणाचा अधिकार नव्हता. चार भिंतींच्या आत तिचे कार्यक्षेत्र होते. त्यांना अतिशय अपमानाचे व दुय्यम जीवन जगावे लागत होते. त्यामुळे स्वत:चे असे व्यक्तीमत्वही नव्हते. लग्नापुर्वी आई वडीलांवर अवलंबून असलेले जीवन, लग्नानंतर पतीवर अवलंबून असलेले जीवन व पती मेल्यानंतर, एकतर सती जाणे किंवा दुर्लक्षीत जीवन जगणे, यापलीकडे जीवनच नव्हते. स्त्रीयांना बाहेर काढण्याचे कार्य राजा राममोहन रॉय यांनी केले. भारत ब्रिटीशांच्या अधिपत्याखाली असतांना सतीची चाल बंद करण्याचा कायदा करण्यांस भाग पाडले. स्त्रीला दास्यातून, पारतंत्र्यातून, अनिष्ट रूढी परंपरेतून मुक्त करण्याचे कार्य रॉय यांनीच केले.

Scanned with OKEN Scanner

महात्मा ज्योतीराव फुले :-

कृतिशिल सुधारक या नावाने फुले ओळखले जातात. त्यांनी तत्कालीन समाजातील महिलाविषयीची परिस्थीती अभ्यासली अतिशय वाईट परिस्थीतीत महिलांना दिवस काढावे लागतात, याची जाणिव त्यांना झाली. म्हणून त्यांनी स्त्री उध्दाराचे कार्य करतांना प्रथम स्त्रीयांना समाजात सन्मानाची वागणूक मिळावी म्हणून आग्रह धरला. स्त्रीयांना शिक्षण मिळावे यासाठी आपल्या धर्मपत्नी सावित्रीबाई फुले यांची मदत घेतली. कारण तत्कालीन समाजाचा स्त्री शिक्षणासंबंधिचा दृष्टीकोन अतिशय शोचनीय होता. महिलांना शिक्षण घेण्याचा अधिकार नव्हता. कारण स्त्रीया साक्षर झाल्यानंतर त्या बिघडतील असा समज होता. म्हणून स्त्रीयांना शिक्षण देणे धर्मबाहय आहे अशी समज मानून स्त्रीयांना शिक्षणापासून वंचित ठेवण्यांत आले. मात्र म.फुले यांनी स्त्रीयांना शिक्षण मिळाल्यासच त्यांचा उध्दार होईल असा आग्रह धरला व शिक्षणाचे कार्य प्रथम हाती घेतले. याचबरोबर विधवांचे पुनर्विवाह, बालविवाहास विरोध, भ्रुण हत्या, बालहत्या प्रतिबंध गृह सुरू करून मोठी स्त्रीषयक सामाजिक सुधारणा त्यांनी केलेली आहे. त्यांच्यामते स्त्रीयाना मानवी हक्काची जाणीव होवू नये, या संशयाने लोभी पुरूषांनी त्यांस विद्या शिकविण्याचा प्रतिबंध केला. स्त्री आणि पुरूष एकसारखे एकंदर सर्व मानवी अधिकाराचा उपयोग घेण्यांस पात्र असतां स्त्रीयास एक तऱ्हेचा नियम लागू करणे व लोभी पुरूषांस दुसरा नियम लागू करणे हा निव्वळ पक्षपात होय. म्हणून त्यांनी बालविवाह, बहुपत्नीत्व, केशवपन अशा कुप्रथांना कडाडून विरोध केला.

राजर्षी शाहू महाराज:-

राजर्षी शाहू महाराजांनी राज्य उभारणीच्या कार्यात साथ देतांना महिलांना स्वातंत्र्य मिळवून दिलेले आहे. शाहू महाराजांनी स्त्री -पुरूष समानतेचा प्रचार करतांना १९१७ साली पुनर्विवाहाचा कायदा करून विधवा विवाहास कायदेशीरपणे मान्यता मिळवून दिली. स्त्रीयांना क्रुरपणे वागविण्यांस प्रतिबंध करणारा कायदा, घटस्फोटाचा कायदा, देवदासी कुप्रथा बंद करणारा कायदा करून स्त्रीयांना स्वातंत्र्य मिळवून दिले.

म. गांधीची स्त्री सबलीकरणातील भुमीका:-

म. गांधीनी भारतातील स्त्रीयांची अतिशय दिन परिस्थीती जवळून पाहिली. महिलांना अतिशय तुच्छतेची वागणूक भारतात दिली जात होती. स्त्रीया आणि गुलाम यांची सारखीच परिस्थीती देशांत होती. बालविवाह प्रथा रूढ होती. यामुळे बालविधवांचे प्रमाण वाढले. स्त्रीयांना सर्व प्रकारचे हक्क आणि स्वातंत्र्य नाकारलेले होते तिचे विश्व चार भिंतींच्या आतच होते. शिक्षणाचा विषय स्त्रीयांसाठी दुरापास्तच. आर्थिक दृष्टयाही ती दुसऱ्यावर अवलंबून होती. पुरूषांना अनेक स्त्रीयांशी विवाह करण्याची मान्यता होती. या सर्व परिस्थीतीतून महिलांना बाहेर काढण्याशिवाय पर्याय नाही याचा विचार करून म.गांधींनी महिलांसंदर्भात उदार दृष्टीकोन बाळगून पुरोगामी विचारांचा प्रचार केला. विधवांच्या विवाहा संदर्भात विचार केला. स्त्री-परूष समानता निर्माण झाल्यास समाजातील भेदाभेद सहज नष्ट होतील. विधवा विवाहाचा प्रश्न, बालविवाहाचा प्रश्न मिटेल या विधवांचे सक्तीच्या वैधव्यातून सुटका होईल. स्त्रीयांचे सर्व सामाजिक, आर्थीक नैतीक प्रश्न मिटतील. त्यांचीही उन्नती साधली जाईल. त्यांची ही दिन, केवीलवाणी अवस्था संपून त्यांनाही चांगले दिवस यावेत १ म. गांधीनीही स्त्री सबलीकरणासाठी प्रयत्न केले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर :-

यांनी देखील समाज सुधारणेविषयीच्या विचारांमध्ये महिल सबलीकरणाचा प्रकर्षाने विचार मांडलेत. कारण भारतात केवळ पुरूष भेद नव्हता व नाही तर पुरूष पुरूषांमध्ये ही मोठा भेद : जातीयतेने या भारत देशाचे मानसिकदृष्टया अनेक तुकडे केलेले : या सर्व तुकडयांना एकसंघ करण्याची जबाबदारी डॉ.बाबासा‍े घेतली म्हणूनच स्वातंत्र्याबरोबर समतेचा समावेश घटनेत करून स स्वातंत्र्य व अधिकार समानतेने देण्याचे कार्य त्यांच्या हातून झ आहे. कायद्याचे राज्य आणल्यामुळे गोर, गरीब व मागास म यांना जीवन जगण्याचा अधिकार मिळाला. नाहीतर हया देश गरीब जनता गुलामासारखे जीवन जगत होती. हे इतिहास सां डॉ. बाबासाहेबांचे हिंदू कोड बिल, धर्म निरपेक्षता, सामाजिक स पुरोगामी विचार, सहिष्णूता यामुळेच स्त्रीयांनाही चांगली वागणू समानतेचा दर्जा मिळाला.

डॉ. राम मनोहर लोहिया:-

यांनीही स्त्री सबलीकरणाला आपल्या समाज विच अग्रगण्य स्थान दिलेले आहे. डॉ. लोहिया यांनी समतेची संक मांडतांना मानवामानवातील समता व स्त्री-पुरूषातील समता सो पुरस्कारलेली आहे. स्त्रीया आणि पुरूष हे त्यांच्या कल्पनेतील ः राज्याच्या रथाची दोन चाके होतं. ती दोन्ही सारख्या आकारा गतीची असतील तरच रथ सुरळीत चालेल. स्त्रीयांचे या देश हजारो वर्षातील त्यांचे दास्य केवळ स्त्रीयानांच नव्हेतर संपुर्ण दे व मानवतेला, मानवी सभ्यतेला हानिकारक ठरले आहे. त्यांच जगांत बहुसंख्य असलेल्या स्त्रीयांचा असलेल्या दास्यमुक्तीचा f केल्याखेरीज राजकीय, सामाजिक पुनर्जागरणाचा कोणताही जाग प्रयत्न यशस्वी होण्याची मुळीच शक्यता नाही. वर्ग[illegible], व संपवण्याएवढेच लिंगाधारीत भेदभाव व शोषण नष्ट करणे का गरज डॉ.लोहिया यांनी मांडली. डॉ. लोहिया यांनी स्त्रीयांना प्र बाबतीत विशेष संधी देण्याचे प्रतिपादन केले. त्यांनी स्त्रीयांब आदिवासी, मागास, अल्पसंख्यांक यांचाही विचार व्हावा असा ः धरलेला आहे.

प्राचीन काळापासून तर आजही हुंडा पध्दत रूढ आहे हुंडयाने अनेक स्त्रीयांचा जीव घेतला, घटस्फोट झालेत, ः मुलामुलींची संख्या वाढली, गुंडगिरी वाढली याबरोबरच स्त्री अत्याचारही वाढलेत. मात्र एकीकडे विकसनशिलतेतून विक राष्ट्रांच्या यादीत प्रवेश करू पाहात असतांना प्राचीन काळा भारतीय समाजातील अनिष्ठ रूढी परंपरा, चालीरीती या भारतीय मनातून पुर्णपणे जाण्यांस तयार नाही. ती गेल्याशिवाय समता नि होणार नाही. व भारत पुर्णपणे प्रगतशिल राष्ट्र झाले असे म्हणता नाही.

निष्कर्ष :-

भारताच्या राष्ट्र उभारणीत अनंत काळापासून आमच्या :

संत, समाजसुधारक, कायदेपंडीत, राजकारणी, साहित्यीक यांनी वैचारीक, आध्यात्मीक दृष्ट्या मोलाची भर घातलेली आहे.

म्हणून आजही आशा आहे की, आमचे माजी राष्ट्रपती स्व. ए.पी.जे.अब्दुल कलाम यांनी सन २०२० साली भारत महासत्ता झाल्याशिवाय राहाणार नाही व तशी भारताची सर्वांगीण स्थिती आहे देखील. पण स्त्रीयांच्या बाबतीतील शोचनिय परिस्थीती बदलल्याशिवाय ते शक्य नाही असेच म्हणावे लागेल.

संदर्भ :-

१. पाटील डॉ.वा.भा. - आधुनिक भरतीय राजकीय विचा...

२. देसाई डॉ. संभाजी. - महाराष्ट्रातील चळवळ

३. राठी डॉ.शुभांगी दिनेश. - महाराष्ट्रातील सामा.रा.चळव... व प्रशासन

४. देवरे प्राचार्य डॉ. पी.डी. - आधुनिक भारतीय राज... विचारवंत

५. विसपुते डॉ. एस.एम.

६. निकुंभ.डॉ.डी.एस.

७. ठाकरे डॉ. सुनंदा

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA Dist. Jalgaon

Scanned with OKEN Scanner

Impact Factor - 6.261 | Special Issue - 109 | Feb. 2019 | ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

UGC Approved Journal

Multidisciplinary International E-research Journal

Two Days Interdisciplinary International Conference on

Role of Social Reformers in Nation Building

Organized by

Pankaj Shaikshanik and Samajik Sanstha's

Pankaj Kala Mahavidyalaya, Chopda

('B' Grade NAAC Accredited)

Sponsored by

K.B.C. North Maharashtra University, Jalgaon

- EDITOR -

Prin. Dr. Sambhaji N. Desai

- CHIEF EDITOR -

Mr. Dhanraj T. Dhangar

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

Printed By : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

86 धार्मिक, आर्थिक, तत्त्वज्ञानविषयक, शैक्षणिक, राजकीय, सामाजिक, राष्ट्रवादी विचारांचे सामाजिक सुधारक 256
- सहा.प्रा. श्रीमती एम. व्ही. चौधरी

87 Diaspora the Soul of Bharati Mukharjee's novel "Jasmine" 259
- Mr. M.B. Wagh

88 Contribution of Mahatma Phule in Social Revolution 261
- Prof. Nilesh Chaudhari

89 भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राष्ट्र उभारणीत सामाजिक योगदान 264
- प्रा. अरविंद बी. पाटील

90 डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा दलित साहित्यावरील प्रभाव 266
- प्रा. अरुण दामू मोरे

91 Role Of S. R. Ranganathan To Promote Indian Library Movement 268
- Prof. Rahul Jadhav

92 भारताच्या राष्ट्र उभारणीत समाज सुधारकांची भूमिका (समाज सुधारणेच्या संदर्भात) 270
- प्रा. दिलीप हरिसिंग राठोड

93 राष्ट्रनिर्माण में साहित्यकारों का योगदान : श्री निर्मला देवी के विशेष संदर्भ में 272
- प्रा. रूपाली चौधरी

94 भविष्यातील भारत आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे विचार व दृष्टिकोन 275
- प्रा. सागर लोकनाथ बडगे

95 लीळाचरित्र एकाक मधील समाज जीवन 282
- प्रा. संजय धर्मा पाटील

96 पर्यावरण संवर्धनासाठी सामाजिक जाणिवेची गरज 284
- प्रा. सतिश हरलाल पारधी

97 राजर्षी शाहू महाराजांचे स्त्री विषयक कार्य 286
- प्रा. श्रेया चौधरी

98 राष्ट्र उभारणीत महिलांच्या बाबतीत समाज सुधारकांची भुमिका 288
- श्रीमती वैशाली गुलाबराव सावंत
- प्रो. दिलीप हरसिंग राठोड

99 Depiction of Racism in Wole Soyinka's Poem 'Telephone Conversation' 291
- Mrs. Swati Ravindra Vihire

100 New Economic Reforms in India 293
- Prof. Vishal Pandurang Hause

101 सामाजिक उत्थान में संत कबीर का योगदान 295
- प्रा. महेश दगडु रणदिवे

102 पारंपारिक व्यवसायातून संत सेना न्हावींनी केलेले समाज प्रबोधन 298
- प्रा. विजय डी. झुंजारराव

103 बनगरवाडीतील वास्तव ग्रामीण समाज चित्रण 300
- प्रा. भैय्या डी. पाटील

104 आदिवासी, महिला व बालकांच्या शैक्षणिक व सामाजिक विकासात समाजसुधारकांचे योगदान 304
- प्रा. अस्मिता धनवंत सरवैया

105 Memorial Addressed to Education Commission : Mahatma Phule's Agenda for Societal Transformation and Nation Building 308
- Prof. Pravin Devsing Patil

106 सामाजिक सुधारणा व पर्यावरण संवर्धनात शिक्षकाची भूमिका 310
- डॉ. वंदना सतिश चौधरी

IQAC Parola Dist. Jalgaon

Scanned with OKEN Scanner

ISSN : 2348-7143 February 2019
RESEARCH JOURNEY International Multidisciplinary E-Research Journal
Impact Factor (SJIF) - 6.261 | Special Issue 109 : Role of Social Reformers in Nation Building

भारताच्या राष्ट्र उभारणीत समाज सुधारकांची भूमिका (समाज सुधारणेच्या संदर्भात)

– प्रा. दिलीप हरिसिंग गर्जे
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
राणी लक्ष्मीबाई महाविद्यालय, पारोळा, जि. जळगाव

प्रस्तावना :–

भारत भूमी आमच्यासाठी अतिशय पवित्र व तिर्थक्षेत्रीय अशी भूमी आहे. म्हणून आम्ही सकाळी शाळेत गेल्यावर प्रार्थना, प्रतिज्ञा व राष्ट्रगीत म्हणतांना फक्त भारत माता व अखंड भारत वर्षात वास्तव्यास असलेल्या आमच्या बांधवाबद्दल आदर अभिमान आणि राष्ट्रप्रेम गातो. याचे महत्वाचे कारण म्हणजे आमचे भारतीय थोर नेते, समाज सुधारक यांनी आमच्यावर अनंत सुसंस्कार टाकलेत. मायभूमीचे गोडवे गायले. देशासाठी स्वत:चे बलीदान दिलेत म्हणून भारतमाता आम्हाला पवित्र आहे. प्राचिन काळापासून या भारत मातेवर राजे रजवाडे यांचे राज्य होते, मुगलांचे राज्य होते, मराठ्यांचे राज्य होते. ब्रिटीशांनीही अनेक वर्षे राज्य केले. या सर्व सत्तांतरे आमच्या थोर नेत्यांनी केलेत. तेव्हा १९४७ साली आम्हाला स्वातंत्र्य मिळाले. स्वत:ची राज्यघटना, स्वत:चे शासन, लोकशाहीची स्थापना या गोष्टी अनुभवास आल्यात.

विषयाचे महत्व :–

भारतात अनंत काळापासून चालत आलेली अनिष्ठ रुढी, परंपरा, जातीयता, खुळचट प्रथा आजच्या आधुनिक काळातही नष्ट झालेल्या नाहीत. वास्तविक पाहता आम्ही शैक्षणिक दृष्ट्याच नव्हे तर सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, वैज्ञानिकदृष्ट्या सर्वच क्षेत्रात प्रगती साधलेली आहे. त्याचे यश आम्हाला दिसतही आहे. पण अनेक वर्षापूर्वी राजा राममोहनरॉय, महात्मा ज्योतीराव फुले, महात्मा गांधी, पंडीत नेहरु, लोकमान्य टिळक, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर या थोर नेत्यांसंबंधी मांडलेले विचार कितपत आचरणांत आणलेत हा संशोधनाचा प्रश्न आहे. उपरोक्त नेत्यांनी तळागाळात फसलेल्या समाजाला वर काढण्याचे अतोनात प्रयत्न केलेत. स्वत: हाल अपेष्टा सहन केल्या. आईच्या भूमिकेतून आमचे संगोपन केले. आम्हीही आज रोजी त्यांच्या कार्याचे गोडवे गात आहोत. मात्र त्यांनी मांडलेल्या व अपेक्षा व्यक्त केल्याप्रमाणे २१ व्या शतकातील भारत आहे का? या हेतूने संशोधन विषयाचे महत्व आहे.

उद्देश :–

१. राष्ट्र उभारणीत आमच्या थोर नेत्यांनी केलेले कार्य समाजापुढे नेणे.
२. त्यांनी केलेली अपेक्षा आज पुर्ण झाली आहे की नाही याची मांडणी समाजापुढे करणे.
३. राष्ट्र उभारणीच्या कार्यात जसे तत्कालीन नेत्यांनी स्वत:ला झोकून दिले तीच अपेक्षा आजही आमची आहे ही अपेक्षा समाजापुढे मांडणे.

गृहीतकृत्ये :–

१. स्वातंत्र्यपुर्व काळापासून राष्ट्र उभारणीचे कार्य समाज सुधारकांनी केलेले आहे.
२. स्वातंत्र्यानंतरही भारतीय समाज जुन्या रुढी परंपरांना चिकटलेला आहे.
३. देशाची समाज सुधारणे व्यतिरिक्त इतर क्षेत्रात अपेक्षित प्रगती झालेली आहे.

राष्ट्र उभारणीच्या कार्यात सामाजिक सुधारणेविषयी समाज सुधारकांनी नाना प्रकारे कार्य केलेले आपणांस दिसून येतात. त्यात प्रामुख्याने राजा राममोहनरॉय यांनी महिलांच्या बाबतीत सतीची प्रथा बंद करणारा कायदा ब्रिटीश शासनाकरवी केला. बाल विवाहाला विरोध व पुनर्विवाहाचा प्रचार केला. धार्मिक रुढी, प्रथा, परंपरा ह्या परिस्थितीनुरुप बदलण्यास भाग पाडले. समुद्र पर्यटनाची संकुचित भावना किती मारक आहे हे पटवून दिले. त्यांच्यामते, च्ज्या प्रकारच्या धार्मिक परंपरांना हिंदू लोक चिकटून आहेत, त्यामुळे त्यांचे राजकीय हित साध्य होत नाही, सामाजिक एकात्मता निर्माण होत नाही. जात, पंथ–उपपंथ अशा भेदाभेदामुळे त्यांच्यात राजकीय जाणीव निर्माण होत नाही. विविध प्रकारचे धार्मिक आचार व कर्मकांड, धर्मशुद्धीच्या कल्पना यामुळे समाज कोणतेही महत्वाचे कार्य हाती घेण्याच्या दृष्टीने कुचकामी आहे. मूर्तिपुजा आणि त्याचे अवडंबर, दांभिकपणा हा सामाजिक विकासाचा शत्रू आहे.छ असे ठासून सांगितले. जोपर्यंत आम्ही सूज्ञ साक्षर होणार नाहीत, तोपर्यंत आमचे भले कशात आहे हे कळणार नाही व त्याशिवाय आमचा विकास होणार नाही. त्यासाठीच त्यांनी ब्राम्हो समाजाची स्थापना केली.

महात्मा ज्योतिराव फुले यांनी आपले राष्ट्र उभारणीत सामाजिक सुधारणेच्या कार्यांतून मोठी भर पाडली. कारण अडाणी, निरक्षर समाज जुन्या खुळचट, अनिष्ठ रुढी परंपरेत गुरफटलेला होता. कोणाला कोणाशी घेणे देणे नव्हते. देश कोणाचा आहे? काहीच काही माहित नाही. जीवन जगतांना कोणताही उद्देश डोळ्यासमोर नव्हता. अशा परिस्थितीतून समाजाला बाहेर काढण्याचे कार्य पती पत्नी द्वयींनी केला. म्हणूनच ते महात्मा झाले. स्त्रीया जणू पुरुषांच्या वैरी आहेत या भावनेतून देशातील सर्व रुढी परंपरा स्त्री विरोधी बनवलेल्या होत्या. सुंदर स्त्रीयांना तर जगण्याचा अधिकारच नव्हता. त्यातही विधवा होणे म्हणजे महापाप. त्यासाठी सामाजिक न्याय प्रस्थापित होणे आवश्यक आहे. त्याशिवाय सामाजात स्वातंत्र्य प्रस्थापित होणार नाही. व्यक्ती स्वातंत्र्याची, सन्मान, प्रतिष्ठेची सर्वांना आवश्यकता आहे. त्याशिवाय देशात खरे स्वातंत्र्य प्रस्थापित होणार नाही. सत्यशोधक चळवळ चालवण्यामागेही त्यांचा तोच उद्देश होता. स्वातंत्र्य, समता जोपर्यंत या देशात निर्माण होणार नाही, तोपर्यंत भारतीय समाजात ही अनागोंदी सोवळे ओवळे, अनिष्ठ चालीरीती चालूच राहणार आहेत. या चालीरीतीच्या दास्यातून सर्वांची सुटका झाली पाहिजे, यासाठी

Scanned with OKEN Scanner

 ISSN : 2348-7143
February 2019

यांनी आयुष्यभर काबाडकष्ट केले.

लोकमान्य टिळकांनी आपल्या सामाजिक सुधारणेच्या भूमिकेतून स्पष्टपणे मत मांडतांना, ‟अस्पृश्यता परमेश्वराला मान्य असेल तर, असा परमेश्वर सुद्धा मानणार नाही.” अर्थातच त्यांनी समाजातील जातीयता, धर्मभेद, वर्णभेद यांना आपल्या विचारात थारा दिलेला नाही. जरी त्यांना सामाजिक सुधारणेपेक्षा राजकीय सुधारणा आधी अपेक्षित असली तरी, सामाजिक सुधारणेशिवाय स्वराज्याचे रूपांतर सुराज्यात होणे कदापी शक्य नाही. कारण भारतीय समाजात जातीभेद लिंग भेद मोठ्या प्रमाणावर आहे आणि भारत हा एक संघ व्हायचा असेल तर आमच्यातील भेदाभेद छूत अछूत यांचा नायनाट व्हावा पाहिजे. त्याशिवाय राष्ट्रभक्तीची प्रेरणा आमच्यात निर्माण होणार नाही. त्यांच्यामते, ‟सामाजिक सुधारणेबाबत रुढींना चिकटून राहू नये. सामाजिक सुधारणेबाबत नोकर शाहीने हस्तक्षेप करु नये.” असेही त्यांनी समाजिक सुधारणेबाबत मत व्यक्त करतांना सांगीतले.

महात्मा गांधींनी समाज सुधारणेविषयी मत व्यक्त करतांना ते केवळ वैचारीकतेतून नव्हे तर, प्रत्यक्ष कृतीतून समाज सुधारणा केलेली आहे. त्यांनी राष्ट्र उभारणीत आपले योगदान देतांना एका कृतीतून अनेक विचार मांडलेत. समाजकारण आणि राजकारण करतांना त्यास अध्यात्माची जोड दिल्यास ती सुधारणा लवकर आणि चिरकाल टिकणारी आहे. जसे साध्य आणि साधन सुचिता, सत्य आणि अहिंसा. भारतीय समाज व्यवस्थेतील समता या घटकांचा अभ्यास केला तर खरोखर देशात आदर्श राज्य निर्माण झाल्याशिवाय राहणार नाही. आम्ही स्पृश्यास्पृश्यता अनुभवली, जातीभेद अनुभवला, स्त्री पुरुष हा लिंग भेद अनुभवला. या भेदाभेदी विरुद्ध कायदे केलेत. त्यांची अंमलबजावणी करीत आहोत. पण हा नाना प्रकारचे भेद आमच्या मनातून आजही जावयास तयार नाही. म. गांधीनी त्यांच्या काळातील परिस्थितीचा अभ्यास करून जातीयता, स्पृश्यास्पृश्यता, उच्च-निचता हे तत्व आमच्या मानसिकतेत खोलवर रुजवले गेलेले आहेत. त्यातून आम्हाला बाहेर पडणे कठीण झालेले आहे. असे असले तरी, त्यातून बाहेर पडण्यासाठी गांधीजीनी पर्याय देखील सुचवलेले आहेत. पण ते पर्याय आम्ही १००% मान्य करत नाही, तोपर्यंत आमच्यातील हा भेद नष्ट होणे शक्य नाही असेच दिसते.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपल्या देशातील सर्व परिस्थितीचा अनुभव अगदी लहानपणापासून घेतला. स्वत: गरीबी आणि अस्पृश्यतेचे चटके सोसले, घाव सोसले आणि या विषम तेच्या पाशातून भारतातील दीन, दलित, दुबळे, गरीब यांना बाहेर काढल्याशिवाय पर्यायच नाही असे मनाशी ठरवले. म्हणून त्यांनी केले. जे केले ते आज सर्वांना स्विकारण्यास भाग पाडले. कायद्याचा गाढा अभ्यास केला. राज्यघटनेची निर्मिती केली. त्याची अंमलबजावणी केली. घटनेचा आधार घेवून समाजात समता, स्वातंत्र्य बंधूत्व निर्माण केले. कोणकोणत्या जातीचा आहे? कोणत्या धर्माचा आहे? याचा विचार नकरता सर्व समावेशक अशी राज्य घटनेचा मसुदा तयार केला. अस्पृश्यांना समाजात स्थान मिळवून देण्यासाठी स्वत: बौद्ध धर्माचा स्वीकार केला. त्यांच्यामते हिंदूधर्म समानता निर्माण करण्यास असमर्थ आहे. हिंदू धर्मात राहून दलितांचे शोषण होणार हे स्पष्ट दिसत होते. म्हणून त्यांनी हिंदू धर्माचा त्याग करून बौद्ध धर्म स्वीकारले. भारतीय राज्य घटनेत आणले व सर्वांना खुल्या वातावरणात स्वातंत्र्याबरोबर समता प्रदान केली. जातीयता, चातुरवर्ण व्यवस्था, मनुस्मृती, स्पृश्यास्पृश्यता, पाप-पुण्य कल्पना, विकृत समाजरचना नष्ट करून सर्वांना समानतेची वागणूक देणारा समाज भारतात निर्माण झाला तर, भारत हे भूतलावरचे स्वर्ग झाल्याशिवाय राहणार नाही अशी त्याची अपेक्षा होती. म्हणून त्यांनी समाजवादातून सर्वांचे कल्याण साधणारी अपेक्षिली आहे.

अशा प्रकारे आमच्या थोर नेत्यांनी राष्ट्र उभारणीच्या कार्यात वैचारीक दृष्टीकोणातून व कृतीतून मोठे योगदान दिलेले आहे, त्यांचे विचार आमच्यासाठी अनमोल ठेवा आहे. म्हणून स्वातंत्र्यपूर्व काळातील त्यांचे विचार आजही आम्हास आदर्शवत आहेत हे टाळून चालणार नाही.

निष्कर्ष :-

राजा राममोहनरॉय, म. फुले, म. गांधीजी, डॉ. बाबासाहेब या सर्वच विचारवंतांनी आम्हाला चांगल्या समाज जीवनाचे धडे दिलेत. पण आम्ही हे धडे गिरवण्यात कितपत यशस्वी झालो? हा ही संशोधनाचा भाग आहे. जरी देश आज महासत्ता होण्याच्या उंबरठ्यावर उभा असला तरी, आमच्यातील भेदाभेद पुर्णपणे नष्ट झालेली नाही. आमच्यात अजूनही स्वार्थ मोठ्या प्रमाणावर भरलेला आहे. भ्रष्टाचार लाचखोरी आमच्यात जिवंत आहे. खुन बलात्काराचे प्रमाण वाढलेले आहे. म. फुले यांनी शेतकऱ्यांचे हाल दर्शविलेत ते आजही तसेच आहेत. या सारखे प्रकरण आपणांस खाली मान घालावयास लावत आहे. या घटकांचाही याठिकाणी विचार व्हावा व देशाला या पाशातून सुटका मिळावी. तेव्हाच राष्ट्र उभारणींच्या कार्यातील आमच्या समाज सुधारकांनी वठवलेली भूमिका साध्य होईल एवढी अपेक्षा.

संदर्भ

१. राम मुढाळ, भारतीय आणि पाश्चिमात्य राजकीय विचार, अंकुश पब्लिकेशन.
२. प्राचार्य पी. डी. देवरे, भारतीय राजकीच विचार, प्रशांत पब्लिकेशन.
३. डॉ. वा. भा. पाटील, आधुनिक भारतीय विचार, प्रशांत पब्लिकेशन.
४. डॉ. शुभांगी राठी, महाराष्ट्रातील सामाजिक आणि राज चळवळी, अथर्व पब्लिकेशन, जळगांव.

Rani Laxmibai Mahavidyalaya
IQAC
PAROLA

ISBN : 978-81-922248-7-9

© Copyright
Prinpcipal
RAJIV GANDHI MAHAVIDYALAYA
Mudkhed, Dist. Nanded, Maharashtra, India

Edited by
Dr Ramesh Kadam
Dr Madhav G. Baswante
Mr Sandeep Korde

Publisher
Narayanrao Chavan Law College
Nanded, Maharashtra, India

Printed at
Mudra Offset Printers & Processors
M.G. Road, Nanded. Ph. : 242109

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA Dist. Jalgaon

ISBN : 978-81-922

अण्णा भाऊंची 'माझी मैना गावावर राहिली'

प्रा. डॉ. संभाजी बाबाराव सावंत
मराठी विभाग प्रमुख
राणी लक्ष्मीबाई महाविद्यालय
पारोळा जि.जळगाव
मो.९७३०९९०३८१

प्रस्तावना :

तुकाराम भाऊराव उर्फ शिवशाहीर अण्णाभाऊ साठे यांचा जन्म १ ऑगस्ट १९२० रोजी सांगली जिल्हात वाळवा तालुक्यातील वाटेगाव या लहान गावामध्ये झाला. अण्णाभाऊ साठे हे महाराष्ट्राला एक शाहीर म्हणून परिचीत असले तरी कथा, कादंबरी हे साहित्यप्रकार चे ही त्यांनी लेखन केले. अण्णाभाऊंनी मराठी साहित्यातील लोकवाङ्मय वग, गवळण, प्रवास वर्णन, पोवाडे आसे सर्वच प्रकार सशक्त व समृध्द केले. तमाशा या कलेला लोकनाठ्याची प्रतिष्ठा आण्णाभाऊंनी मिळवून दिली. अण्णाभाऊंनी पोवाडे, लावण्या, गीतं, पदं या काव्यप्रकाराचा सर्वसामान्य कष्टकरी जनतेच्या विचारांच्या प्रचखरासाठी वापर केला. १९४४ साली अण्णाभाऊंनी 'लाल बावटा' पथक स्थापन केले आणि अण्णाभाऊ शाहीर झाले.

अण्णा भाऊंची शाहीरी रचना श्रमीक कामगार आणि शेतकऱ्यांच्या यथा, वेदना बरोबर दलित समाजाच्या दुःखाचे वाजवी चित्रण करते. 'अण्णा भाऊ साठे यांनी १९४० पासून शाहीरी रचनेला प्रारंभ केला.' [१] त्याची शाहीरी रचना ही लोकशिक्षणाचा वसा घेऊन अवतीर्ण झाली आहे. रंजनातून लोकजाघृती करणे हा शाहीरी रचनेच उद्देश असला तरी अण्णाभाऊनी सामाजिक आणि राजकीय जीवनातील परिवर्तनाचा नवा विचार मांडला आहे. शेतकरी कामगार आणि दलित यांच्या दैनंदिन जीवनाची अनेक प्रश्न आणि त्या प्रश्नांची उकल करण्यासाठी कष्ट कऱ्यांना जागृत करून आपल्या हक्कासाठी लढण्याची जिद्द त्यांच्यात निर्माण करण्याचा प्रयत्न अण्णाभाऊंनी केला.' [२] अण्णा भाऊंनी आपल्या शाहीरी रचनेतून समाज प्रबोधनाचा परिवर्तनाचा विचार मांडला. अण्णाभाऊ साठ लावण्या, पोवाडे, गीते, लिहून त्यात नवा आशय भरला, त्या 'स्टालिन ग्राडचा पोवाडा', चार्लिनचा पोवाडा, बंगालची हाक, तेलगु लढा, पंजाब दिल्लीचा दंगा, अमळनेरचे अमर हुतात्मे, मुबईची कामगार चळवळ, इ. पोवाड्यातून इतिसहात नोंद केली आहे.

'अण्णा भाऊंना महाराष्ट संस्कृती व परंपरा यांच्या विषयी अभिमान होता ज्ञानेश्वरादी संतमहंतांच्या कार्यापासून संयुक्त महाराष्ट्राच्या लढ्यापर्यंत महाराष्ट्रात जे जे चांगले कार्य घडले महाराष्ट्रा पुढे नेण्यासाठीच घडले अशी त्याची धारणा हे अण्णाभाऊंनी मोजक्याच लावण्या लिहल्या आणि त्यातून सामाजिक आशय व्यक्त केला. [३]

'माझी मैना गावावर राहिली' ही अण्णाभाऊंची लावणी म्हणजे त्यांच्या स्वजीवनावर केलेले भाष्य आहे. या लावणीमध्ये अण्णाभाऊंनी पत्नीपासून दूर जानाच्या व दूर विलग होताना व विलग झाल्यानंतर होणारी मनाची अवस्था चित्रीत केली आहे. पत्नीच्या रंगरूपात सुखावलेल्या मनातील आंतरयामी जाणिवा अभिव्यक्त करताना -

माझी मैना गावावर राहिली
माझ्या जीवाची होतीचा काहिली।।
ओतीव बांधा। रंग गव्हाळ। कोर चंद्राची।
उदात्त गुणाची। मोठ्या मनाची। सीतानी माझी रामाची।

उण्णाभाऊंनी रामायणातील राम सीताच्या आदर्शाचा दाखला देवून वास्तव जीवन जगणारे पती पत्नी हे राम सीतेचे प्रतिकात्मक रूप असतात हे स्वजीवनानुभवाच्या आधारे स्पष्ट केले आहे. परंतू हे चित्रण करताना अण्णाभाऊंनी वास्तव्य जीवन जगणाऱ्या राम सीतेच्या जीवनातील संघर्ष मांडला आहे. पुराण कथेतील राम सीते पेक्षा वास्तव जीवनातील रामसीतेला गरीबी मुळे भोगाव्या लागणाऱ्या वनवासाची जाणीव अण्णाभाऊंनी चित्रत केली आहे. या वनवासातील राम सीतेला पोटाची खळगी भरण्यासाठी विलग व्हावे लागते. असे वर्णन अण्णाभाऊंनी केले आहे.

गरीबींन ताटातूट केली आम्हा दोघाची।
झाली तयारी माझी मुंबईला जाण्याची।
वेळ होती भल्या पहाटेची।
बांधा बांध झाली, भागरी तुकड्याची
घालवीत निघाली मला माझी मैना चांदणी शुक्रा
गावंदरीला येताच कष्टी कोमेजली जिच्या मनाची।
शिकस्त केली मीनिला हसवण्याची।
स्वैरान कली पत्रांची
वचनांची। दागिन्यानं मढवून काढायची।
बोली केली शिंदे शाही तोड्याची
पोटासाठी पाठ धरली होती कामाची।
पर्वा केली नाही उन्हाची, थंडीची, पावसाची
पाण्यानं भरलं खिसं माझं। वाण मला छत्रीची

अण्णाभाऊंसारखी अनेक जण आपल्या सुखी जीवनाचे स्वप्न सत्यात उतरवण्यासाठी

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA Dist. Jalgaon

ISBN : 978-81-922248-7-9

Scanned with OKEN Scanner

आपल्या जिव्हाळ्यांच्या मागास दुरावा सहन करून मुंबईतील ऊन वारा, पाऊस धारांशी ते थोडक्यात 'माझी मैना गावावर राहिली' ही लावणी अण्णाभाऊंच्या संवेदनाश्रम आणि प्रगल्भ मनाची साक्ष देणारी म्हणून तिचा उल्लेख करावा लागतो.

आण्णाभाऊना जशी जाडक्या मैनेची आठवण झाली तद्वतच त्यांना संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीचेही झालेले स्मरण येते प्रतीत होते -

त्याच दरम्यान उठली चळवळ संयुक्त महाराष्ट्राची।
बेळगाव, कारवार, निपाणी, गोव्यासह एक भाषिक राज्याची।
.....
महाराष्ट्राने गुढी उभारली विषयाची।
दाखविली रीत पाठ भिंतीला लावून लढायची।
परी तगमग थांबली नाही माझ्या अंतरीची।
गावाकडे मैना माझी। भेट नाही तिची।
तीच गत झाली आहे या खंडित महाराष्ट्राची।
बेळगाव, कारबार, डांग, उंबरगावावर मालकी दुजांची।।

व्यक्तिगत जीवनातील अनुभव व्यक्त करताना अण्णाभाऊंनी संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीच्या यशाचे वर्णन केले आहे. परंतु बेळगाव, कारबार, डांग, उंबरगाव या मराठी भाषिक प्रदेशाल मुगावे लागले याची खंतही त्यांनी व्यक्त केली आहे. म्हणजेच अण्णाभाऊंनी पत्नीचा जाणवणारा दुरावा आणि बेळगाव, कारवारसह मराठी भाषिक प्रदेशाची महाराष्ट्रीयांना वाटणारी खंत याचा समन्वय साधना आहे. अण्णाभाऊंच्या संवेदनाक्षम आणि प्रगल्भ मनाची साक्ष देणारी म्हणून तिचा उल्लेख करावा लागतो.

संदर्भ :-

(१) शाहीर - अण्णाभाऊ साठे
(२) मार्क्सवाद आणि मराठी साहित्य - डॉ.वि.स.जोग
(३) दलित साहित्य - डॉ.नीला पांढरे
(४) आंबेडकरी शाहीरी एक शोध - डॉ. कृष्णा किरवले.

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA Dist.Jalgaon

ISBN : 978-81-922241

CONTENTS OF MARATHI PART - V

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१६	शैलीशास्त्रीय समीक्षा : कवी ग्रेस यांच्या कविता **प्रा. डॉ. मधुकर बैकरे**	८९-९३
१७	समिक्षा : संकल्पना आणि स्वरुप **प्रा. महारुद्र जगताप**	९४-९७
१८	स्त्रीवादी समीक्षा स्वरुप व चिकित्सा **प्रा. मुनेश्वर जमईवार**	९८-९९
१९	ग्रामीण कथात्म साहित्य समीक्षा : विशेष संदर्भ ब, बळीचा **कृष्णा उत्तम नागरे**	१००-१०२
२०	ग्रामीण साहित्य समीक्षा **प्रा. पंडित गंगाधरराव रानमाळ**	१०३-१०६
२१	आदिबंधात्मक साहित्य समीक्षा **ऋता ठाकूर**	१०७-११२
२२	आदिवासी साहित्य समीक्षा (वारली लोकगीते : कविता महाजन) **सबाना हमीद तडवी**	११३-१२१
२३	दलित साहित्य समीक्षा **प्रा. डॉ. सावंत संभाजी बाबाराव**	१२२-१२४
२४	आस्वादक साहित्य समीक्षा : एक चिंतन **डॉ. दैवत सावंत**	१२५-१२८
२५	मानसशास्त्रीय समीक्षा (काही प्रातिनिधक कादंबऱ्यांकडे मनोविश्लेषणाच्या परिप्रेक्ष्यातून दृष्टिक्षेप) **डॉ. सायली योगेश आचार्य**	१२९-१३३
२६	स्त्रीवादी समीक्षा **प्रा. डॉ. शिल्पा म्हात्रे-काकडे**	१३४-१३८
२७	लोकसाहित्याची समीक्षा **श्री सिसोदे श्याम धनसिंग**	१३९-१४२
	[illegible]	१४३-१४६

IQAC PAROLA Dist. Jalgaon

१. समीक्षेचा व्यापक दृ

डॉ. कै
सहाय्यक प्राध्यापक, मराठी भाषा व वाङमय विभाग,

साहित्यकृतीचे विश्लेषण, अर्थनिर्णयन व
कोणत्याही एका तत्वाला प्रमाण मानले जात नाही. क
येथे घेता येत नाही. नॉरथ्रॉप फ्राय सारखा अभ्यासक
नियम येथे तंतोतंत लागू पडत नाहीत. १+१=२ हे केव
याचे उत्तर १००% होय जसे देता येत नाही तसेच
कला नाही. म्हणून समीक्षेला 'साहित्याविषयीचे साहित्
की अर्थनिर्णयन करायचे? की मूल्यमापन करायचे?
असते. म्हणजेच समीक्षेत समीक्षकाचा दृष्टिकोन
दृष्टिकोनानुसार वा उद्देशानुसार विविध समीक्षा पद्धती
ही समीक्षेची प्रयोजने लक्षात घेतली तर ही तीन प्रय
समीक्षा केल्यास तीन स्वतंत्र पद्धती अस्तित्वात
आकलनात्मक समीक्षा होते. निव्वळ अर्थनिर्णयाला
प्राधान्य दिल्यास आस्वादात्मक समीक्षा केली जा
समीक्षा करता येते. या पद्धती म्हणजे कलाकृती जा
कलाकृतीकडे पाहू शकतो. न्हे तर त्या कलाकृतीचं
अभ्यासक या पद्धतींना 'संप्रदाय' असेही संबोधतात.
सद्य:स्थितीमध्ये विविध प्रकारच्या समी

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 -IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

२३. दलित साहित्य समीक्षा

प्रा. डॉ. सावंत संभाजी बाबाराव
राणी लक्ष्मीबाई महाविद्यालय, पारोळा.

मराठी साहित्यविचारामध्ये दलित साहित्याच्या समीक्षेने आपले 'साहित्यविचार म्हणून वैचारिक वेगळेपण सिध्द केले आहे. दलितांच्या आयुष्यात इथल्या व्यवस्थेने दिलेले चिरंजीव दास्य आणि डॉ.बाबासाहेबांनी जागविलेला दलितांत मला माणूस, त्यातून लाभलेल्या जीवनाकडे पाहण्याचा नवा दृष्टीकोन यांच्या सामाजिक आणि सांस्कृतिक अभिव्यक्तीचे अधिष्ठान म्हणजे दलित साहित्य. प्रा.रा.ग.जाधव म्हणतात त्या प्रमाणे दलित हा शब्दच नव्या अर्थाने व अर्थव्यस्तेने भारून टाकणारा आहे.[1] (नव वाङ्मयीन प्रवृत्ती व प्रमेय, पृ.10) दलित साहित्य म्हणजे लीवनाचे नव दर्शन. अण्णाभाऊ साठे, शंकरराव खरात, ना.रा. शेंडे बंधुमाधव इ. लेखक धर्मांत्तरापूर्वी लेखन करीत होते. पण त्यांच्या साहित्याने मराठी समीखेला आवाहन केले नाही. मात्र 1960 नंतर दलितांमधली तरूण पिढी लिहायला लागली. त्यामध्ये नामदेव ढसाळ, बाबुराव बागुल यासारख्या लेखकाच्या साहित्यकृतींनी मराठी समीक्षेपुढे नवे प्रश्न निर्माण केले. हे जीवंत मनुष्यत्व नाकारलेले, बहिष्कृत जातिंच्या ज्वालेत जाळणारे, शोषणाचा बळी ठरलेले होते. त्यांच्या अन्वयार्थ लावून त्याविरूद्धची विद्रोहाची जाणीव दलित साहित्यातून प्रकट होऊ लागली. आकलन, आस्वासन आणि मूल्यमापन ही सूत्रेच दलित समीक्षेची आधारशीला आहे. दलित समीक्षा केवळ दलित साहित्यांचीच मीमांसा करते असे नाही. तर अन्य मराठी वाङ्मयप्रवाह, समकालीन साहित्य तसेच साहित्याशी निकडीत असणाऱ्या अन्य ज्ञानक्षाजांतील निर्मितीची समीक्षा करते. दलित समीक्षा ही प्राधान्याने आस्वादक समीक्षा आहे.[2] (खंड गंगाधर पाणतावणे पृ.74)

दलित कोण ? दलित साहित्यीक कोण ? त्याच्या लेखनराचे स्वरूप कसे ? इ.प्रश्नांची चर्चा करीत दलित समीक्षेची सुरूवात झाली. 'माणूस म्हणून जयांचे मूल्य अव्हेरले गेले आहे. ज्यांना माणसा सारखे मनाने जगणे नाकारले गेले ते दलित' अशी ज्याच्या डॉ.प्रभाकर मांडे करतात. दलित हा भ्रमीक आणि सर्जक असून ही तो विषमतेचा बळी ठरला. त्याला माणूसकीच्या प्रतिष्ठेपासून दूर ठेवण्यात आले. दलित साहित्य अशा सगळ्या मानवी समूहाचा जीवनजाणीवा आविष्कार करते. नकार, विद्रोह, मानवमध्यवर्तित्व, अनात्मवाद, अनिश्वरवाद, गनीवाद, ज्ञानविज्ञान आणि त्यांच्या योग्य उपयोगासाठी सत्ता अर्थसत्ताच दलितांच्या हानी असणे ही सम्यक क्रांतीची सूत्रे आहे हीच दलित जाणीव होय.[3] असे बाबुराव बागूल म्हणतात. "1960 च्या दशकात बाबासाहेबांच्या विचारांनी भारलेल्या तरूण कवींना आत्मविष्काराची किमया साधली हा आत्मविष्कार स्वतंत्र्याच्या जाणीवेचा होता दलित अस्मितेचा होता."[4] दलिताच्या सामाजिक स्वातंत्र्यामधूनच आविष्कार स्वातंत्र्य मिळाले हा जाणीवेचा विशेष असल्याचे रा.ग. जाधव सांगतात.

दलित साहित्य समीक्षेत दलित जाणीवेचा विचार दोन पातळ्यावर वावरतांना दिसतो. मागासलेल्या जातीसंघांना संघटीत करून त्यांच्यात परिवर्तनासाठी सम्यक क्रांतीसाठी लढण्याची प्रेरणा निर्माण करणे व त्यांच्यातील अस्मिता, स्वत्व जागे

IQAC PAROLA Dist.Jalgaon

Scanned with OKEN Scanner

करून त्यांच्या अनुभवांना साहित्यांत कलात्मकपणे आविष्कृत करण्याचा विश्वास निर्माण करणे. त्या जाणीवेला वैचारि अधिष्ठान देणे हे सुरूवातीच्या समीक्षा रचनेचे मुख्य प्रयोजन असल्याचे दिसते.

"दलित साहित्य म्हणजे दलित लेखकांनी निर्माण केलेले प्रक्षोभग विद्रोही साहित्य" डॉ.म.ना. वानखेडे

"माणसाच्या मुक्तीचा पुरस्कार करणारे, माणसाला महान माणणारे, वंश, वर्ण आणि जाती श्रेष्ठत्वाला कठोर विर करणारे जे साहित्य ते दलित साहित्य."[5] बाबूराव बागुल

दलित साहित्याच्या प्रेरणा सांगताना शंकराव खरात म्हणतात, "डॉ.बाबासाहेबांचे विचार, कृती, कार्य व आंदोलने ग्रंथसाहित्यातूनच दलित साहित्यीकांनी स्फूर्ती व प्रेरणा घेतलेली आहे. त्यात कुणी दलित लेखकाने आपल्या साहित्या कलात्मक रीतीने दुःख चित्रीत केले जर कोणी दलित चिड संताप उठवला कोणी नकार व विद्रोहाचे दर्शन घडविले. या स दलित लेखकांच्या साहित्य निर्मितीचे स्फुर्तीस्थान डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हेच आहे. आणि तेच दलित साहित्याची मूळ प्रेर आहेत."[6] डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी अस्पृश्यता समूळ नष्ट करण्यासाठी धर्मान्तर, प्रज्ञाशील करूण हे मानवी मूल्य सांगणा बुध्दाचा मार्ग दाखविला हा आंबेडकरी विचारगाभाच दलित जीवनाच्या मुक्तीचा मार्ग दलित समाज मानतो तोच त्यां जीवनाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन बनला. आंबेडकरी विचारांचे मूळ सूत्र सांगताना, दलित साहित्याच्या अभ्यासक डॉ.आर कुसुरे कुलकर्णी म्हणतात, "डॉ.आंबेडकरांनी धर्मातर केले स्वातंत्र्य, समता, बंधुभाव व न्याय ही तत्वे त्यांनी फ्रेंच राज्यक्रां पासून घेतलीनाहीत तर जी सूत्रत्रयी बौध्द धर्मापासून त्यांना गवसली. लोकशाहीचा जीवनमार्ग सापडला लोकशाही समाजवा आणि बुद्धविचारप्रणाली आंबेडकरी विचारांचा गाभा आहे."[7]

दलित साहित्याचा अशाय व दृष्टीकोन हे आंबेडकरी विचारापासून आलेले असल्याने जाणीवा बदलल्या असल्या त्यांचे आकलन पारंपारिक मूल्य चोकटीत झाले नाही म्हणून दलित साहित्याला स्वतंत्र समीक्षेची मांडणी करण्याची गर भासली.

गौतम बुद्धाला दलितांनी आपल्या साहित्यातील सर्व कालीन प्रेरणा माणले आहे. मानवतावादी विचार सरणी सम स्वतंत्र्य, बंधुता आणि न्याय, प्रज्ञाशील करूणा ही मूल्ये दलित साहित्याची प्रेरणा आहे.

दलित साहित्य निर्मिती 1960 नंतर प्रभावीपणे होत गेली. 1968 मध्ये दलित साहित्याला वाहिलेले अस्मितादर्शण वाङ्मयीन नियतकालिक जन्माला आले. अस्मिता ह्या नावाने प्रकाशित झालेल्या अंकात 1867 'महाराष्ट्रातील आज-उद्याच संघर्ष आणि वाङ्मयीन समस्या' या विषयावर चर्चा संपन्न झाली या चर्चेत दलित साहित्याविषयीच्या अनेक प्रश्नांचा ऊहापोह झाला या चर्चेत प्रा. वा.ल.कुलकर्णी, प्राचार्य चिटणीस, प्रा.मे.पु रेंगे, डॉ.म.ना.वानखेडे आणि प्रा.रा.ग.जाधव सहभागी झाले होते. प्रा.रा.ग. जाधव म्हणतात, "एक प्रकारे ही चर्चा दलितांची सांस्कृतीक चळवळ आणि वाङ्मयीन चळवळ यांच्या सर्वकष व्याप्तीचा एक स्थूल नकाशाच आपल्यापुढे ठेवते."[8] (निळी पहाट पृ.53)

दलित साहित्य निर्मितीची आणि साहित्यविषयक प्रश्नांची समीक्षा 1974-80 या कालखंडात प्रा.ग.बा. सरदार, दि.के.बेडेकर, मुक्तीबोध, डॉ.भालचंद्र फडके, प्रा.टा.ग.जाधव, सदा कऱ्हाळे, प्रा.केशव मेश्राम, प्रा.कुरूंदकर, पानतावणे.

IQAC PAROLA

दलित जीवनाची मराईत नोंद नाही त्यांच्या जीवनाचा अर्थ अभिव्यक्त झाला नाही म्हणून मराठी सारस्वतापेक्षा दलित साहित्याचे स्वरूप आक्रमक बनले म्हणून त्याच्या प्रेरणा, भाषा, भावना, विषय, जीवन हे सगळेच मराठी समीक्षेच्या संकेतात न बसणारे, न मावणारे आहे. हे दलित साहित्याचे स्वतंत्र आकलन दलित समीक्षेत मांडले आहे.

डॉ.यशवंत मनोहर म्हणतात "भेदांचा बाप परमात्मा सत्य सर्वभेद आणि कुरूपता शिव आणि उच्चवर्णियांचे हित साधना या प्रचलीत मूल्यव्यस्थेच्या संस्कारानी घेतलेल्या भाव संवेदना लययुक्त सर्जन म्हणजे सौंदर्य."[9] असे त्या मूल्यांचे अभिजनरूपच ते सांगतात. म्हणून ती मूल्य दलित साहित्य शास्त्राची रचना व्यवस्था होत नाही असे ते मानतात. व बुद्ध-आंबेडकरी मूल्ये ही समीक्षेची व्यवस्था ते स्वीकारतात बुद्धांचा भौतीकवाद प्रज्ञाशील, करूणा, बाबासाहेबांनी सांगितलेला समता, स्वातंत्र्य, न्याय व मार्क्सचा ऐतिहासीक, भौतिकवाद या अंगानेच दलित साहित्यविचार विकल्पीत होईल असे मानले गेल्याचे दिसते.

दलित साहित्याच्या सुरूवातीच्या काळात मराठी समीक्षेची स्थिती या साहित्याच्या आकलनासाठी अनुकुल नव्हती. मराठी समीक्षकांच्या पारंपारिक दृष्टीकोनामुळे, प्रेणेने प्रकृतीने आध्ययानाने जाणीवेने स्वतंत्र असलेलया दलित साहित्याला मराठी समीक्षेच्या मर्यादा जाणवल्या म्हणून आमचे साहित्य वेगवेगळे आहे. त्याची समीक्षाही वेगळी व्हावी या विचारातून दलित समीक्षा निर्माण होत गेली. दलित समीक्षा आपले स्वतंत्र तत्वज्ञान मांडण्याचा प्रयत्न करते. त्यास भारतीय साहित्य संस्कृती समाजव्यवस्था शास्त्रे पुराणे इतिहास नाकारत समग्र विषमता नाकारत समतेच्या विचार दलित समिक्षा मांडते. बुध, फुले, आंबेडकर, मार्क्सवाद ने यांच्या तत्वज्ञानाचे या समीक्षेला समीखा मूल्ये पूरविली. प्रभावी दलित साहित्य निर्मितीनेच दलित समीक्षेची स्वतंत्र अशी गरज निर्माण केली.

संदर्भ सुची

(1) नववाङ्मयीन प्रवृत्ती व प्रमेय - रा.ग. जाधव
(2) मराठी वाङ्मयाचा इतिहास खंड - 7
(3) दलित साहित्य आजचे क्रांतीविज्ञान - बाबूराव बागुल
(4) निळी पहाट - रा.ग.जाधव
(5) समाजप्रबोधन पत्रिका मार्च - एप्रिल 1971 - बाबूराव बागूल
(6) दलित वाङ्मय प्रेरणा व प्रवृत्ती - शंकरराव खरात
(7) दलित स्वकथने - डॉ.आरती कुसरे
(8) दलित साहित्य सिध्दांत आणि स्वरूप - डॉ. यशवंत मनोहर

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA Dist.Jalgaon

Scanned with OKEN Scanner

Full length papers in proceedings

ELSEVIER

Available online at www.sciencedirect.com

ScienceDirect

Materials Today: Proceedings 23 (2020) 190–201

materialstoday: PROCEEDINGS

www.materialstoday.com/proceedings

ICMES-2018

Synthesis, Characterization and Gas Sensing Study of SnO_2 Thick Film Sensor towards H_2S, NH_3, LPG and CO_2

Suresh G. Onkar[a*], Fulsingh C. Raghuwanshi[b], Devidas R. Patil[c], T. Krishnakumar[d]

[a] *Associate professor and head, Department of Physics, Adarshs Sci, J.B. Arts and Birla Commerce College, Dhamangaon (Rly), dist- Amravati,Maharashtra, India.*

[b] *Dean of Science, S.G.B. Amravati University, Amravati and Principal, Vidya Bharti College, Amravati, Maharashtra, India.*

[c] *Bulk and Nano Materials Research Lab, Dept. of Physics, Rani Laxmibai College Parola, Dist – Jalgaon, Maharashtra. 425111, India.*

[d] *Nanotechnology Laboratory, Department of Physics, Sri Ramakrishna Mission Vidyalaya College of Arts and Science, Coimbatore, Tamilnadu-641 020, India*

Abstract- SnO_2 is synthesized by microwave assisted technique. Crystal structure and particle size is studied by XRD. Particle size of synthesized sample is investigated by TEM, FE-SEM and Scherrer formula. Crystalline nature is observed by SAED. FE-SEM of sample is carried out for knowing surface morphology and particle size. Energy dispersive analysis by X-ray (EDAX) is done for studying elemental composition and their mass percentage in the sample. The thick film of SnO_2 is fabricated by screen printing technique for exploring V-I characteristics and conductivity. The gas sensing response of SnO_2 thick film sensor towards H_2S, LPG, NH_3 and CO_2 is studied.

© 2019 Elsevier Ltd. All rights reserved.

Peer-review under responsibility of the scientific committee of the International Conference on Materials and Environmental Science, ICMES 2018.

Keywards- SnO_2 synthesis, microwave technique, characterization, gas response.

Rani Laxmibai Mahavidyalaya IQAC PAROLA Dist. Jalgaon

*Corresponding author: sureshgonkar@rediffmail.com

2214-7853 © 2019 Elsevier Ltd. All rights reserved.
Peer-review under responsibility of the scientific committee of the International Conference on Materials and Environmental Science, ICMES 2018.

Scanned with OKEN Scanner